

**A birtokok kincstári kezelésbe jutásának folyamata
Erdélyben I. Apafi Mihály korában**

Rácz Balázs Viktor

1. Bevezetés

Tanulmányom célja bemutatni I. Apafi Mihály kora erdélyi fiskális politikájának egy szegmensét, a birtokok kincstárhoz való visszakerülésének folyamatát. Bár az említett fiskális politika egésze és a hozzá kapcsolódó joggyakorlat teljes köre, annak társadalmi jelentőségei és következményei – a birtokadományozás gyakorlata, a kincstári birtokokon élők helyzete, és egyéb fiskális jövedelmek kezelése – szintén kevésbé ismert, a szakirodalom által elhanyagolt témák, itt most csak e részproblémának a vizsgálatára van lehetőség.

Először a téma jogszabályi hátterének minél részletesebb feltárásával, majd a kincstári birtokállomány bővülési metódusainak példák segítségével való tipizálásával, illetve ezután a folyamatban résztvevő kormányzati és tisztviselői szerepének bemutatásával szeretném megtenni az első lépést a kérdéskör megértésében, valamint megteremteni a további résztémák kutatásának lehetőségét. Munkám végén pedig kísérletet teszek néhány óvatos új megállapítás megfogalmazására az Apafi-kor fejedelmi birtokpolitikájával kapcsolatban, a konkrét esetek vizsgálata ugyanis a szakirodalomban közhelyé vált vélekedéshez képest új eredményt látszik mutatni. Indokolt esetben a felhasznált szakirodalom állításainak pontosítására, árnyalására is vállalkoztam. Az adott fejezethez relevánsan kapcsolódó, de a törzsszövegbe formája miatt nem beilleszthető információkat (fiskális birtokok listája, térképek, családfa) a tanulmányhoz csatolt mellékletekben igyekeztem közölni. Összefoglalásomban a későbbi kutatások lehetőségeit is megpróbáltam felvázolni.

A téma jog-, kormányzat- és gazdaságtörténeti jelentősége egyaránt kétségtelen. Mivel a tanulmány egy olyan jogi aktust elemez (a birtokok kincstárhoz kerülését), amelyben kormányzati szervek vesznek részt, ezért a jog- és kormányzattörténeti kérdések egyaránt szóba kerülnek. Ezzel együtt, mivel a jogi aktus tárgya egy gazdasági egység (birtok), amely az állam egyik legfontosabb gazdasági alapja, a gazdaságtörténeti szempontokról sem szabad teljesen megfeledkezni. Tekintve, hogy az említett jogi aktus főurak (Zólyomi Miklós, Bánffy Dénes, Béldi Pál, Thököly Imre) birtokait érintette a leggyakrabban, sok helyen nem kerülhető meg a jogesemények politikatörténeti vonatkozásainak elemzése sem. Az egyik ilyen ügy, a Zólyomi-nota esetében az esemény részletesebb kifejtésére is vállalkoztam, ennek a folyamatnak ugyanis a történetét a feltárt források alapján lényeges pontokon módosítandónak vélem.

2. Historiográfia és forrásbázis

Mint ahogy azt a bevezetőben említettem, a témára vonatkozó szakirodalom igen szegényes. A konkrét témával, tehát a fiskális birtokokra vonatkozó 17. századi erdélyi jogszabályokkal, a konfiskálások különböző típusaival, vagy az Apafi-kor birtokpolitikájával foglalkozó szakirodalom nem létezik, az összefoglaló szintézisek pedig, például az *Erdély története három kötetben*, alig térnek ki ezekre a kérdésekre. A forrásbázis azonban, amivel dolgozni lehet igen gazdag mind az elbeszélő források, mind a forráskiadványok, mind a levéltári források tekintetében.

A korszak jogszabályairól és joggyakorlatáról átfogó képet adnak Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben* és Dósa Elek: *Erdélyhoni jogtudomány* című munkái. Bár ezek a művek kétségtelenül részletes és pontos összefoglalások, a fiskális birtokokra vonatkozó törvényi szabályozás nem érthető meg pusztán ezekből a művekből, ahhoz elengedhetetlen az Erdélyi Országgyűlési Emlékekben összegyűjtött törvények megvizsgálása is. Ehhez az ismeretanyaghoz azonban szinte kötelező kiegészítésként kapcsolódnak a korszak jogforrásai: a Hármaskönyv, az *Approbatae Constitutiones* és a *Compilatae Constitutiones*. Közülünk a Hármaskönyv alapvetően a jogszokások megismerésében nyújt segítséget, a másik két gyűjtemény viszont a konkrét törvényekkel kapcsolatban is szolgálhat pontosításokkal. Az erdélyi törvényhozás intézkedései sajnos nem maradtak meg egy egységes levéltári egységben, azok szétszóródva maradtak fenn, például a családi levéltárak anyagában (MNL OL P szekció). Mivel azonban ezek a törvénytöredékek kiadásra kerültek, a jogszabályok levéltári kutatása inkább csak lehetőség a kiadások pontosságának ellenőrzésére, valamint az esetleges hiányosságok pótlására.

A konfiskálások folyamatának vizsgálatakor már létezik az egyes rész témákkal érintőlegesen foglalkozó szakirodalom. Ez lehet például egy személy karrierjére fókuszáló munka, például Szilágyi Sándor: *Bánffy Dénes kora és megöletése* és Biró Venczel: *Béldi Pál felkelése*, lehet egy konkrét család történetét feldolgozó mű, például Szálkai Tamás: *Az albisi Zólyomi család története* vagy genealógiai összefoglaló, például Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* című munkája. A szakirodalmon kívül talán a tanulmány ezen témájához volt felhasználható a legszélesebb körű forrásbázis. Az elbeszélő források közül feltétlenül ki kell emelnem Bethlen János: *Erdély története*, Cserei Mihály: *Erdély históriája*, Georg Krauss: *Erdélyi krónika* című műveit és Nemes János naplóját. Az Erdélyi Országgyűlési Emlékek, a Török-Magyar Állam-Okmánytár és Teleki Mihály levelezése megkerülhetetlen forráskiadványok a téma kutatásakor. A konkrét konfiskált

birtokok helyzetébe engednek közelebbi betekintést az urbáriumok. Munkám során használtam fel kiadott (Gyalu) és digitalizált (Huszt) urbáriumot is. Ami a levéltári forrásokat illeti, igen változatos levéltári anyag áll a rendelkezésünkre. Szintén elérhetőek a családi levéltárak anyagai, amelyek közül a korszak legjelentősebb családjaié a leginkább relevánsak, így például a Teleki család marosvásárhelyi levéltára, a Bethlen család levéltára és a kisérei Rhédei család levéltára. Tekintve, hogy a kutatás központjában a konfiskálások állnak, az Erdélyi Fiscalis Levéltár (MNL OL F szekció) iratanyaga is értékes forrás, ezek az iratok mikrofilmen kutathatók.

Az erdélyi kormányzattörténetről időtálló mű Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540-1690* című munkája. Az egyes kormányzatok levéltári kutatásakor érdemes a szintén általa szerkesztett ismertető leltárt (*Erdélyi kormányhatósági levéltárak*) alapul venni. Az erdélyi kormányzatok konfiskálások során játszott szerepének részletesebb megismeréséhez kétségtelenül szükséges a levéltári kutatás, elsősorban itt is az Erdélyi Fiscalis Levéltár anyaga szolgálhat érdekes adalékokkal. Ezen kívül szórványosan új adatok nyerhetők a fejedelmi tanácsstagok levelezésének átvizsgálásával (családi levéltárak és Teleki Mihály levelezése), valamint az Erdélyi Országgyűlési Emlékek esetében az országgyűlés szerepe körvonalazódhat jobban.

Az Apafi-kor fejedelmi birtokpolitikájáról átfogó elemzés eddig nem készült. Kétségtelenül fontos megállapításokat tartalmaznak azonban a nagyrészt Bornemissza Anna gazdasági naplóját alapul vevő művek, Jakab Elek: *Az utolsó Apafi* és Panyi Adrienn: *Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól* című írásai, illetve Trócsányi Zsolt már említett művei, azonban ezek sok fontos kérdést nem válaszolnak meg. Sajnos ezeknek a tanulmány során feltett kérdéseknek maradéktalan megválaszolása túlmutat e munka keretein, ezek további kutatás tárgyát képezik majd. Mégis, a tanulmányban sor kerül néhány új megállapításra, elsősorban az elemzett konfiskálások alapján, amelyek a már említett forráskiadványokra és levéltári forrásokra támaszkodnak.

3. A fiskális birtokok jogi helyzetére vonatkozó törvényi szabályozás

3.1 Jogforrások

A konkrét törvényi szabályozás bemutatása előtt fontos a jogforrások tisztázása. A 17. század második fele Erdélyben két nagy törvénykönyv, az *Approbatæ Constitutiones*, és a *Compilatæ Constitutiones* megszerkesztésének kora. Előbbit II. Rákóczi György parancsára szerkesztették egybe és adták ki 1653-ban, utóbbit pedig I. Apafi Mihály utasítása alapján

1669-ben. Harmadik fontos jogforrásként feltétlenül megemlítendő Werbőczy István szokásjogot összefoglaló Hármaskönyve, amely még a XVII. században is mértékadó munkának számított Erdélyben.¹ Mivel központi szerepet foglalt el benne a nemesi magánjog, azon belül is a birtokjog, ezért a jogéletre gyakorolt hatása e témában nem hagyható figyelmen kívül.²

Bár sem az *Approbatae Constitutiones*, sem a *Compilatae Constitutiones* nem jelenti ki határozottan, hogy azok a törvények, amelyeket kihagytak belőlük érvényüket veszítik,³ mégis egybeszerkesztésük és egységes törvénykönyvként való megerősítésük arra enged következtetni, hogy csak a két említett törvénykönyv cikkelyeit tekintették érvényben lévő törvényeknek.⁴ Az 1669 után keletkezett törvényekre (*articuli novellares*) ez természetesen nem vonatkozik, hiszen ezek a két törvénykönyv születése után keletkeztek. A fiskális birtokokra vonatkozó konkrét törvények ismertetésekor bemutatott cikkelyek mindegyike belekerült valamilyen formában e törvénykorpuszokba.

3.2 Konkrét törvények

A 17. század második felében, Erdélyben a fiskális birtokokkal kapcsolatos törvényi szabályozás igen széleskörű volt. A tulajdonjogi helyzet tárgyalásán túl kiterjedt az ott élő jobbágyság helyzetére, illetve az uradalmi tisztek hatáskörére is. A különböző birtokok kincstárhoz kerülésének, illetve megtartásának vizsgálatához szükséges törvényekből a következő csoportosítás alakítható ki (azzal a fenntartással, hogy lehetséges az átfedés egy-egy törvény esetében): a fiskális birtokok összeírásáról szóló törvények, az adományozást korlátozó törvények, és a birtokvisszavételekről alkotott törvények.

A fiskális birtokok összeírását az 1649. január-márciusi gyulafehérvári országgyűlés VI. törvénycikke rendelte el. Bár ez a törvény nem az Apafi-korban keletkezett, mégis meg kell említeni, hiszen meghatározta a kincstári birtokok helyzetét a következő évtizedekben. A törvénycikk az összeírásra egy éves határidőt szabott, amikorra újabb országgyűlés hívandó össze, az elkészült összeírás értékelésére. A gyűlésig a kincstár köteles volt minden vármegyének kiküldeni az adott területen fiskális tulajdonként számon tartott birtokok jegyzékét. A következő országgyűlés után pedig a minden kétséget kizáróan (*sine*

¹ Sunkó Attila: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 83.

² Mezey Barna: A hármaskönyv büntetőjoga. In: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 293.

³ A Hármaskönyv 2/9. alapján a törvények érvényben maradnak addig, amíg a törvényalkotó róluk másképpen nem rendelkezik, így akkor is, ha egy törvénykönyv összeállításakor csak mellőzik, de el nem törlik őket. Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen 1894. Bp.³ 168.

⁴ Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I. Kolozsvár 1861. 12.

controversia) fiskális birtokoknak ítélt jószágok jegyzékét „az káptalanba”, azaz a gyulafehérvári hiteles helyre beadják, a vitatott, kétes jogállású (controversia) birtokok helyzetéről pedig tovább tárgyalnak. Ezen kívül a törvény kimondta, hogy mindazok a birtokok, amelyek hűtlenségi per (nota infidelitatis), magszakadás (defectus seminis) vagy szerződés (contractus) útján kerülnek a kincstárhoz, azokat a kincstár ne tartsa meg, hanem adományozza tovább, adja el vagy zálogosítsa el.⁵ A törvény jelentősége egyrészt abban állt, hogy elindította a fiskális birtokok összeírásának folyamatát, másrészt szabályozta a visszaháramlott (nota és defectus) vagy más úton megszerzett (contractus) birtokok jogi helyzetét. Ezek ugyanis – mint írja – „fiscalisoknak ne tartassanak”. Ezzel a rendelkezéssel a kincstár birtokainak két jogi kategóriáját hozták létre: a *tényleges fiskális birtokok* (amelyek összeírára kerülnek, más néven pura fiscalitasok), illetve azok, amelyek csupán *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* (nota, defectus vagy contractus útján a kincstárhoz kerülnek, más néven a collatio), hiszen ezek új adomány (nova donatio) vagy elzálogosítás (inscriptio) tárgyát képezik majd.

Egy év elteltével az 1650. márciusi gyulafehérvári országgyűlés XXXI. törvénycikke rendelkezett ismét fiskális birtokok összeírásáról.⁶ A törvény megerősítette az egy évvel ezelőtti szabályozást, bár maga az összeírás még nem történt meg. Új pontként kerül be viszont az, hogy a kétes tulajdonviszonyú (controversia) birtokok addig nem zálogosíthatók el, amíg a helyzetük nem tisztázódik (erre vonatkozóan határidőt szabtak). Ezen kívül – bár nem konkretizálva – szabályozta a *tényleges fiskális birtokoknak* ítélt, de nem a kincstár kezén lévő jószágok visszavételének folyamatát: „azok rehaeálásában [visszavételében] az fiscus kövesse az régi articulusokban [törvénycikkekben] megirt processust [eljárást].”⁷ Ez az eljárás tehát csak a fentebb meghatározott *tényleges fiskális birtokok* körére vonatkozott. Az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokokra* (az 1649. jan-márc./VI. tc. szerint nota, defectus vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokokra) ez nem vonatkozott.

A *tényleges fiskális birtokok* lajstromának elkészítésére végül 1650 októberében Medgyesen került sor. A lajstrom bevezetőjében választ kapunk egy olyan kérdésre, amit sok törvénytörvényszöveg vizsgálatakor érdemes feltennünk. Vajon a törvény egy kialakult helyzetet, jogi állapotot rögzített, vagy ellenkezőleg, a törvény szövege az elérni kívánt állapotot tükrözi, amit valamiféle kormányzati vagy társadalmi igény támasztott? A következő szövegrészlet egyértelművé teszi, hogy ebben az esetben egy fellépő társadalmi igényre adott

⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XI. Bp. 1886. 49–50.

⁶ Hivatkozik az 1649. jan-márc./VI. tc.-re, azonban hibásan annak VIII. törvénycikkét jelölve meg.

⁷ EOE XI. 80–82.

reakcióról van szó: „...midőn értenők hiveinknek panaszolkodásokat és bántódásokat, az fiscalis jószágoknak bizontalan száma és keresése miatt, hogy ezaránt is meghatározatván és bizonyos számban vétetvén az fiscalis jószágok, minden panaszok lecsendesítettének...”⁸ A lajstrom felsorolta a kincstári uradalmi központokat, és ezeken belül a hozzájuk tartozó kisebb területi egységeket. Jelezte, hogy az adott birtoktest minden kétséget kizáróan (sine controversia) fiskális, az előző törvény óta a kincstárnak ítélt, vagy még mindig nem tisztázott helyzetű (controversia, ez utóbbi csak néhány falut tett ki). Összességében ezek a birtoktestek képezik az általunk *tényleges fiskális birtoknak* nevezett jószágok együttesét (a controversia jószágokat kivéve). Felsorolásuk mellékletben: [1. számú melléklet].⁹

Az 1651. február-márciusi gyulafehérvári országgyűlés XI. törvénycikke arról a módról rendelkezett, ahogy a *tényleges fiskális birtoknak* ítélt jószágok korábbi birtokosai örökjogukat bizonyíthatják még az 1650. márc./XXXI. tc.-ben meghatározott határidő után is.¹⁰ Azzal, hogy a birtok feletti tulajdonjogot a birtokosnak kellett bizonyítania, és nem a birtokba bejutni akarónak (jelen esetben a kincstárnak), azt mutatja, hogy a korábbi, középkori eredetű magyar joggyakorlat megváltozott.¹¹

Az első ilyen tárgyú törvény, ami I. Apafi Mihály uralkodásának idején keletkezett az 1662. október-novemberi medgyesi országgyűlés XXIV. törvénycikke. E szerint mindazok, akik korábban különböző okokból nem tudták bizonyítani birtokjogukat, s jószáguk ezért felkerült a *tényleges fiskális birtokok* listájára, most újra lehetőséget kapnak, hogy bizonyítsák tulajdonjogukat.¹²

A következő törvény, ami a *tényleges fiskális birtokok* jegyzékére hivatkozik az 1665. szeptemberi radnóti országgyűlés VIII. törvénycikke. Bár a cikkely rövid szövege alapvetően csak azt a gyakorlatot erősítette meg, miszerint az említett jegyzékbe nem tartozó, tehát csak *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* továbbadományozandók, a szöveg mégis bír gyakorlati jelentőséggel: „ha még volnának többek is afélék [ti. az 1650 októberi lajstromban nem felsorolt, nota, defectus, vagy contractus révén a kincstárhoz került birtokok] a fiscus kezénél, eladattathatnak”.¹³ Ebből arra következtethetünk, hogy bár az 1649. febr.-márc./VI. tc. előírta az ilyen módokon kincstárhoz került birtokok továbbadományozását vagy elzálogosítását, ez mégsem történt meg minden esetben azonnal, hanem volt a folyamatnak egy hosszabb-rövidebb átfutási ideje (vagy esetleg a kincstár időhúzással akarta a birtokokat

⁸ EOE XI. 105.

⁹ EOE XI. 105–112.

¹⁰ EOE XI. 125–126.

¹¹ Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴ 102.

¹² Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XIII. Bp. 1888. 192.

¹³ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XIV. Bp. 1889. 142.

magának megtartani). Ez pedig azt is jelenti, hogy az újonnan használt terminológiai megosztás (*tényleges fiskális birtokok és ideiglenesen kincstári kezelésben lévő birtokok*) használata nagyon is indokolt, hiszen a visszaháramlott jószágok nem kerültek azonnal új tulajdonoshoz, hanem egy ideig a kincstár kezelte őket, de a többi fiskális jószágtól mégis külön jogi kategóriát alkottak.

Ezután még két törvény hozott intézkedéseket az említett lajstrommal kapcsolatban. Az 1667. január-februári marosvásárhelyi országgyűlés Borsai Nagy Tamás¹⁴ két faluját (Ulatháza és Nyírmező) vette ki a *tényleges fiskális birtokok* sorából, amelyeket még II. Rákóczi György idején visszaítéltek neki, a végrehajtás azonban a lengyelországi hadjárat idején elveszett iratok miatt elmaradt.¹⁵ A korszak utolsó ilyen törvénye az 1685. február-márciusi fogarasi országgyűlés VIII. törvénycikke, amely Demeterpataka kiemelését tartalmazza a *tényleges fiskális birtokok* sorából Borberek Alvinczi Péter¹⁶ ítélőmester javára – különösebb indoklás nélkül.¹⁷ Az erdélyi törvényhozás gyakorlatában az ilyen egyedi esetek, birtokadományozások és elkobzások törvénybe foglalásai egyáltalán nem voltak ritkák a korszakban.¹⁸

Az 1649. febr.-márc./VI. tc. kötelezővé tette az általa körülhatárolt jogi kategóriába, az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* kategóriájába tartozó jószágok továbbadományozását, eladását, vagy elzálogosítását. Az 1659. szeptember-októberi marosvásárhelyi országgyűlés VIII. törvénycikke ezzel szemben már ezt az adományozást korlátozó törvény, hiszen megtiltotta a fejedelem feleségének vagy gyermekeinek való donatiót vagy inscriptiót.¹⁹ Érdekes, hogy ugyanez a kikötés – vagyis hogy a birtok nem adományozható a fejedelem feleségének és gyermekeinek – megjelent az I. Apafi Mihály beiktatásakor szabott feltételekben (conditiones) is.²⁰ Ezek a conditiók eredetileg nem voltak a fejedelemmé választás és a beiktatás valódi feltételei, azonban az 1657-ben kezdődő uralmi válság után a rendek egyre inkább e conditiókon keresztül akarták korlátozni az egymást gyorsan váltó fejedelmek hatalmát.²¹ Apafi XXI. conditiója (és az 1659. szept-okt./VIII. tc.) célja tehát az volt, hogy megakadályozza a fejedelem és családja magánvagyonának túlzott

¹⁴ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. VIII. Pest 1861. 86. (Az eredeti törvénytövegben hibásan Gesesi Nagy Tamás szerepel, amelyet utólag javítottak át Borsaira, a Compilatae Constitutiones cikkelyeibe már Borsaként került be.)

¹⁵ EOE XIV. 223–224.

¹⁶ Nagy Iván: Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I. Pest 1857. 25–26.

¹⁷ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVIII. Bp. 1895. 317.

¹⁸ Trócsányi Zolt: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005. 65.

¹⁹ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XII. Bp. 1887. 403–404.

²⁰ Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. 1669. II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²¹ Trócsányi 2005 15. és 21–24.

megnövekedését a collatio kárára, helyette viszont elősegíteni kívánta a „bene merita personák” („jól szolgált személyek”), tehát a fejedelmi hatalomhoz hűséges személyeknek a birtokhoz jutását. Apafi XXI. conditiójának esetében azonban a rendek ennél is tovább mennek, amikor azt írják: „[a fejedelem] nem is igyekezik különben a[z] Fiscus jóságát szaporítani...”.²²

Az idézett conditiók, azon túlmenően, hogy a fejedelmi hatalmat a fejedelem birtokszerzési gyakorlatán keresztül – ide értve természetesen a fiskális birtokok gyarapítását is – korlátozni akarták, nem kevesebbet mondtak ki, mint azt, hogy a *tényleges fiskális birtokok* egy tovább nem bővíthető, zárt egységet alkotnak, és a következő évtizedekben csak az *ideiglenes kincstári kezelésben lévő birtokok* számának bővüléséről vagy csökkenéséről beszélhetünk. Bár a kormányzat gyakran kihasználta a *tényleges fiskális birtokok* elzálogosításának lehetőségét, ezek jogilag továbbra is ebbe a kategóriába tartoztak (hiszen a zálogba adás a tulajdonviszonyt nem érintette),²³ számuk pedig az Apafi-kor végéig – a korábban említett három falu kivételétől eltekintve – változatlan maradt.

Az említett XXI. conditio alól azonban a fejedelem az 1686. októberi gyulafehérvári országgyűlés VIII. törvénycikkében felmentést kapott, hogy Thököly Imre konfiskált jószágait (például Küküllővár) fiának, II. Apafi Mihálynak adományozhassa.²⁴

Jakab Elek: *Az utolsó Apafi* című művében²⁵ (és rá hivatkozva Panyi Adrienn: *Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól* szóló munkájában)²⁶ említést tett arról, hogy 1669-ben a „rendszeres törvénykönyvbe” (Compilatae Constitutiones) egy záradékkal iktatták be az említett 1659. szept-okt./VIII. tc.-et és Apafi XXI. conditióját, ami az 1669 előtt a fejedelem családtagjainak tett adományokat, elzálogosításokat törvényessé tette. E törvényeknek a Compilatae Constitutiones-be való beiktatásánál ugyanakkor semmilyen hasonló záradékról nem olvashatunk.²⁷ Ellenben Fogaras Bornemissza Annának történő elzálogosítását beiktatták a törvénykönyvbe, amivel a rendek az adományozás törvényes voltát elismerték.²⁸ A későbbi, már említett 1686. okt./VIII. tc. sem tett említést hasonló záradékról, csupán Apafi XXI. conditióját említette a korábbi törvények közül.²⁹

A birtokvisszavételek megjelenése a vizsgált korszak törvényeiben először az 1662. márciusi görgényszentimrei országgyűlés XVI. törvénycikkében történt, amiben semmissé

²² CC II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²³ MJT 127–128.

²⁴ EOE XVIII. 585–586.

²⁵ Jakab Elek: *Az utolsó Apafi*. Magyar Történelmi Társ. XXI. Bp. 1875. 19–20.

²⁶ Panyi Adrienn: *Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól*. In: Acta Academiae Agriensis. Eger 2013. 146.

²⁷ CC II. rész 1. cím 4. cikkely XXI. pont

²⁸ CC IV. rész 12. cím IV. cikkely

²⁹ EOE XVIII. 585–586.

nyilvánították Kemény János összes donatióját.³⁰ Ennek a döntésnek azonban ekkoriban politikai éle is volt, Kemény János fia, Simon trónigényét is gyengítette azzal, hogy atyja rendelkezéseit e téren megsemmisítette, kivéve ezzel Simon mögül egy lehetséges támogatói bázist.

Az 1663. szeptemberi marosvásárhelyi országgyűlés III. törvénycikke bár az 1657 után tett adományozásoknak csak a felülvizsgálatát írta elő, kifejezetten a birtokvisszavételt nem, de megalkotásának egyik motivációja lehetett a kincstári kezelésű birtokállomány esetleges bővítése is.³¹ A törvény illeszkedik a korábban említett 1651. febr.-márc./XI. tc. és az 1662. okt.-nov./XXIV. tc-ek sorába, hiszen arról rendelkeznek, hogy a *tényleges fiskális birtokok* lajstromába felvett birtokok feletti tulajdonjogát a korábbi birtokos (possessor) milyen eljárás során bizonyíthatja be, és hogyan kaphatja vissza az esetlegesen tőle jogtalanul elvett jószágot. Vélhetően Apafi ezekkel a törvényekkel uralkodása elején gesztust kívánt tenni a rendek felé, ezzel is támogatókat szerezve magának, elősegítve hatalma minél gyorsabb megszilárdítását. Ilyen tartalmú törvénnyel a későbbiekben nem találkozunk.

Változás állt be Apafi politikájában és rendekhez való viszonyában az 1669. januári gyulafehérvári országgyűlés XXX. törvénycikke alapján. Itt szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatáról van szó, ez a törvény azonban annyiban több az 1663. szept./III. tc-nél, hogy egyenesen a tulajdonosokat kötelezte birtokjuk igazolására.³² A *tényleges vizsgálat* még ugyanebben az évben november 5-18. között zajlott Medgyesen.³³ Az 1678. októberi gyulafehérvári országgyűlés L. törvénycikke szintén az 1657 utáni birtokadományok felülvizsgálatát és az önkényes birtokfoglalások kivizsgálását írja elő.³⁴ Az 1680. november-decemberi gyulafehérvári országgyűlés V. törvénycikke megerősítette az 1657 utáni megadományozottaknak birtokjuk bizonyítási kötelezettségéről szóló rendelkezést (1681. február 15-i határidővel), akik azonban ezt már 1669-ben Medgyesen megtették, azoknak elegendő az ott kapott igazolásuk bemutatása.³⁵ Az 1682. február-márciusi fogarasi országgyűlés XII. törvénycikke konkrét intézkedést nem hozott, pusztán a fiskális jószágokkal kapcsolatos korábbi cikkelyek megerősítésére szorítkozott.³⁶

³⁰ EOE XIII. 130.

³¹ EOE XIV. 44. és 251.

³² EOE XIV. 400–401.

³³ Hidvégi id. Nemes János naplója 1651–1689. II. Kiadja: Tóth Ernő. Magyar Történelmi Tár 4. sorozat 3. kötet (1902) 406–407. és Teleki Mihály levelezése. IV. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1908. 552. Ugyanez a végrehajtás Trócsányi 2005 222. szerint 1670-ben történt meg, állításához azonban nem rendel forrást, így véleményem szerint ez a dátum pontosításra szorul.

³⁴ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVI. Bp. 1893. 621.

³⁵ Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XVII. Bp. 1894. 157–158.

³⁶ EOE XVII. 254.

Az 1660-as évektől kezdődő fejedelmi birtokpolitika tehát egyértelműen a kincstári birtokok jogállásának tisztázására törekedett, részben azzal, hogy fölállította a tisztán fiskális és kétségesnek mondható birtokok kategóriáját, és megkívánta az utóbbiak tulajdonjogának kivizsgálását. Azzal azonban, hogy a jogigényük bizonyítását a birtokos urakra terhelte, a kincstárat helyezte előnyösebb pozícióba, még akkor is, ha a rendeknek sikerült elérniük a fejedelmi családtagok részére adandó birtokadományozást korlátozó törvények beiktatását.

4. A birtokok kincstári kezelésbe jutásának típusai

4.1 *Nota infidelitatis*

A birtokok kincstári kezelésbe kerülésének egyik leggyakoribb útja a hűtlenségi per (*nota infidelitatis*, röviden *nota*) során történő konfiskálás. Felségsértés, idegen zsoldosok behívása, végvárok ellenségnek való átadása, pénzhamisítás és még több más vádpont is lehet az ilyen típusú perek elindítója.³⁷ A vádlottak ez esetben főurak, nemesek voltak. Bár a *nota-per* látszólag kiváló politikai eszköznek tűnt a fejedelem számára vetélytársai eltávolítására, és birtokaik megszerzésére, felmerül a kérdés, hogy vajon Apafi is használta-e erre a *nota-pereket*?

A korszak egyik legnagyobb hatású ilyen pere kétségkívül Zólyomi Miklós ügye volt. Zólyomit (aki korábban Barcsay Ákos híve volt), azért fogták el és zárták Fogaras várába 1662 októberében,³⁸ mert Ali pasa neki írt levele alapján megvádolták, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik. Rhédei Ferenc máramarosi főispán (Zólyomi nagynénjének férje) és Teleki Mihály (kövári kapitány) közbenjárására végül kegyelmet kapott Apafitól 1664. január 15-én,³⁹ aki erről Rhédeit 1664. február 14-én értesítette, majd Zólyomit Husztra vitette Rhédeihez.⁴⁰

Vajon egyáltalán jószágvesztésre ítélték-e a másfél éves fogság alatt Zólyomit? Bár Nagy Iván⁴¹ és Szálkai Tamás⁴² szerint a fogság idején Zólyomit a *nota-perben* bűnösnek

³⁷ Dósa II. 272–274. Az ilyen perek az úgynevezett rövid perek (*brevis processus*) közé tartoztak. Mind a felperes (*fiscalis director*), mind az alperes igényelhetek időhaladékot, előbbi a terhelő bizonyítékok, utóbbi a védekezéséhez szükséges adatok összegyűjtésére. Amennyiben az alperes ártatlansága bebizonyosodik, vádlóját (értelemszerűen nem a *fiscalis director*t, hiszen ő csak a vád képviselője) sújtja ugyanaz a büntetés, ami a hűtlenség bebizonyosodása esetén érte volna az alperest. Dósa III. 229–230.

³⁸ Teleki Mihály levelezése. II. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1906. 373.

³⁹ EOE XIII. 280. Bár *Szilágyi Sándor*: Erdélyország története különös tekintettel mivelődésére. II. Pest 1866. 318. szerint Zólyomit 9 hónapig tartották fogva, ez valójában néhány hónappal hosszabb ideig tarthatott (1662. október – 1664. január).

⁴⁰ EOE XIII. 300.

⁴¹ Nagy XII. 426.

találták, több olyan adat is fennmaradt az üggyel kapcsolatban, amelyek az ítéletet kétségesse teszik. Érdekes, hogy a Szálkai Tamás által hivatkozott 1662. évi márciusi XVII. tc.-ben hűtlenségi perbe fogott személyek között nem olvasható Zólyomi Miklós neve.⁴³ Másodszor, Bethlen János kancellár történeti művében egyértelműen kijelentette, hogy Zólyomit, ugyan vizsgálat alá vonták, de nem találták bűnösnek.⁴⁴ Ezen kívül valószínűtlennek tűnik, hogy ha Zólyomit 1662 októbertől és 1664 januárja között teljes jószágvesztésre ítélték, akkor az 1662 októbertől és az 1665 májusa közötti időszakban éves szinten 100 forintot ajánlhatott fel a nagyenyedi kollégium szegény sorsú diákjainak javára.⁴⁵ Tény azonban, hogy Gyalut, amely 1662. szeptember 6-án még Zólyomi kezében volt,⁴⁶ 1663 szeptemberétől már Bánffy Dénes bírta inscriptióban.⁴⁷ Gyalu azonban, mint *tényleges fiskális birtok* nem tartozott Zólyomi öröklött birtokaihoz, így ez a tény önmagában nem bizonyítja, hogy jószágvesztésre ítélték volna. Utolsó érvként pedig Zólyomi jószágvesztése ellen szólnak az 1666-1667-es évekből fennmaradt birtokmozgásokról szóló dokumentumok, amelyekben Zólyomi rokonaival anyai örökségéről egyezkedett. Ezekről a családi birtokokról elítélése esetén nem rendelkezhetett volna, mivel pedig a megkegyelmezéskor nem említették, hogy jószágait visszakapná, valószínűbb, hogy el sem vették őket tőle.

Miután Zólyomi helyett Hunyad vármegye főispáni tisztét 1666 szeptemberében Kapi György nyerte el,⁴⁸ valamint Zólyomi 1667 januárjában-februárjában elvesztette a vajdahunyadi örökségéért vívott pert Thököly Istvánnal szemben (mind a vármegyei, mind a fejedelmi táblán),⁴⁹ még ez év március végén – április elején Váradra menekült török oltalom alá.⁵⁰ Az országból való távozását Thököly István, Barkóczi Sándor és Nalácsi István sikertelenül próbálták megakadályozni, de gyanították, hogy török területre fog menni.⁵¹ Váradon ügyét Hamza pasa felkarolta⁵² és Apafinak írt levelében emelte fel a szavát védelem mellett. Zólyomi ezután a temesvári pasához, Kücsük Mehmedhez ment támogatásért,⁵³

⁴² Szálkai Tamás: Az albisi Zólyomi család története. 50. (<http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf> – a letöltés ideje: 2016. december 27.)

⁴³ EOE XIII. 131.

⁴⁴ Bethlen János: Erdély története 1629-1673. Bp. 1993. 284.

⁴⁵ EOE XIV. 98–99. Bár a forrás a felajánlásról 1665. május 15-én kelt, szövege alapján Zólyomi az adományt a nagyenyedi kollégiumnak „ezelőtt” tette, a kollégiumot csak 1662 októberében helyezték Nagyenyedre, így az adományozásnak is valahol e két időpont között kellett megtörténnie.

⁴⁶ TML II. 345.

⁴⁷ EOE XIII. 254–255.

⁴⁸ Bethlen 1993 291–292.

⁴⁹ EOE XIV. 36–37.

⁵⁰ EOE XIV. 243. (Apafi Mihály által Baló László portai követnek küldött pótutasítás 1667. április 8-án.)

⁵¹ Teleki Mihály levelezése. IV. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1908. 59–60.

⁵² Tóth Sándor László: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. Aetas 14. (1999) 4. sz. 96.

⁵³ EOE XIV. 38.

akinek jóindulatát ajándékai révén már korábban elnyerte.⁵⁴ Június elején pedig már Drinápolyban⁵⁵ tartózkodott a kajmakám, a nagyvezér helyettese udvarában,⁵⁶ ahol kihallgatták, és Apafi követével, Nemes Jánossal is szembesítették⁵⁷ június 8-án.⁵⁸ Zólyomi a töröktől arra hivatkozva kért támogatást, hogy a fejedelem erőszakkal vette el tőle birtokait és címét (Hunyad vármegye főispánsága). A menekülés és a birtokelvételre való hivatkozás arra is utalhatna, hogy a korábbi nota-perben tőle elvett birtokaira célzott, de itt nem erről van szó. Zólyomi ezúttal Gyalut, és a rokonság [2. számú melléklet – családfa] által bírt hunyadi birtokokat akarta visszakapni.⁵⁹ Ez utóbbiakat azonban nem a kincstár vagy a fejedelem vette el tőle, hanem saját maga mondott le róluk szerződésben,⁶⁰ Gyalura pedig, mint sine controversia fiskális birtokra, ezen a jogcímen nem is tarthatott igényt.

Ellentétben Zólyomi 1662-1664-es fogságban tartásakor történetekkel, hogy tudniillik akkor nem ítélték el, az 1667. áprilisi gyulafehérvári országgyűlés I. tc.-e⁶¹ alapján Zólyomit valóban jószágvesztésre ítélték 1670. március 3-án, amely révén elvesztette a vajdahunyadi és huszti örökségből neki járó részt.⁶² Tették mindezt a Porta beavatkozása ellenére, hiszen az 1667. július 15-ére összehívott radnóti gyűlésen kihirdették a kajmakám ítéletét, amely szerint Zólyominak minden „elvett” jószágát vissza kellett adni.⁶³ Apafi bár először ígéretet tett az ítélet végrehajtására, de előbb Zólyomi követe, Kádár István jószágadománnyal való megvesztegetése és országban marasztalása, Zólyomi családi perének otthoni újrafelvétele és a török fővezér ajándékokkal való lekenyerezése útján sikeresen elkente az ügy végrehajtását,

⁵⁴ *Georg Krauss*: Erdélyi krónika. 1606-1665. Bp. 1994. 531.

⁵⁵ Szilágyi 1866 319. téved, amikor azt írja, hogy Zólyomi Nagyvárad után rögtön Konstantinápolyba ment, hiszen előtte Temesváron és Drinápolyban is huzamosabb ideig tartózkodott.

⁵⁶ *Halmai István*: I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége (1661-1690). (Kolozsvár-Szegedi értekezések a művelődéstörténelem köréből 24.) Szeged 1934. 38.

⁵⁷ EOE XIV. 270–274.

⁵⁸ Nemes II. 395–398. Nemes Jánost a naplója szerint április 21-én választották meg követnek, majd május 6-án indult el a kajmakámhoz Drinápolyba, aki június 7-én fogadta őt először az ügyben.

⁵⁹ EOE XIV. 244–246. (Cserey György várad-i követnek adott utasítás 1667. április 7-én.) és Török-Magyar Állam-Okmánytár IV. Szerk. Szilágyi Áron – Szilágyi Sándor. Pest 1870. 334–339. (Cserményi Mihály temesvári követnek adott utasítás 1667. április 17-én.)

⁶⁰ Először Barkóczi Sándorral kötött szerződést 1666 márciusában, majd feltehetően Teleki Mihály közbenjárására (TML III. 554.) 1667. január 2-án új szerződést kötöttek, amiben már Thököly István is szerepelt. E szerint Hunyad vára és a hozzá tartozó javadalmak fele Zólyomit, fele Thökölyt illette, Barkóczi Sándorné pedig Illyét és javadalmait kapta meg. (EOE XIV. 208–210.)

⁶¹ EOE XIV. 253–254.

⁶² Erdélyi országgyűlési emlékek. Szerk. Szilágyi Sándor. XV. Bp. 1892. 5. Véleményem szerint a szakirodalom azért kelezte eddig Zólyomi elítélését az 1662-1664-es fogsága idejére, mert munkájuknál Cserei Mihály leírását vehették alapul (vagy legalábbis olyan műveket, amelyek az ő krónikájára támaszkodtak). Cserei ugyanis Zólyomi esetét munkájában abba a fejezetbe illesztette be, amelyikben Apafi uralmának megszilárdításáról írt, ez pedig éppen azokra az esztendőkre esett, mint Zólyomi fogarasi fogsága. Azonban Cserei nem tesz utalást arra a leírás során, hogy az Zólyomi-ügy egyes eseményei (fogság, kegyelem, Váradra menekülés, nota) mikor történtek, csupán összefoglalta őket. Így azok, akik elsősorban erre a munkára támaszkodtak, azt hihették, hogy azok mind ekkor zajlottak le. Cserei 1983 100–101.

⁶³ EOE XIV. 11–12.

amíg az teljesen aktualitását nem veszítette.⁶⁴ Ily módon Zólyomi a Porta közbenjárása ellenére sem kapta vissza konfiskált birtokait.⁶⁵ Zólyomi végül Konstantinápolyban halt meg, de amíg élt, személye veszélyt jelentett Apafi uralmára nézve. Attól féltek ugyanis, hogy ha ellenállnának valamiben a Portának, akkor Zólyomit helyeznék a fejedelmi székbe.⁶⁶ Másrészt azonban Zólyomi is veszélyben érezte magát, arra gyanakodott például, hogy az erdélyiek meg akarják őt mérgezni.⁶⁷

A Zólyomi-notát követő legjelentősebb és legtöbb gondot okozó ügy Bánffy Dénes és Gyalu uradalmának esete volt. Az 1650-től *tényleges fiskális birtok*nak számító Gyaluról tudjuk, hogy 1662. szeptember 6-án még Zólyomi Miklós birtoka volt,⁶⁸ de csak zálogban.⁶⁹ Zólyomi fogsága idején (1663-ban) Bánffy Dénes 25 ezer forintért inscribáltatta magának a jószágot.⁷⁰ Nincs arra vonatkozó adatunk, hogy Zólyomi a zálogösszeget visszakapta volna, ez nagy valószínűséggel ez nem történt meg, a későbbiekben ezért is követelhetette vissza magának Gyalut. Ezt erősíti meg Apafi kajmakámhoz írt levele is, amely szerint: „Gyalu vára pedig Zólyominak nem ős jószága volt, hanem ország jószága féle volt; hogy azt elkelletett pénzen adnunk az kételenség vitt rá [...] úgy kellett az ország adájában fordítanunk annak az ország jószágának árát.”⁷¹ Vagyis vélhetően az egyébként fogságban lévő Zólyomitól törvényes ítélet nélkül elvették Gyalut, s azt Bánffynak adták, hogy a töröknek szánt adót be tudják fizetni.⁷²

A kajmakám Zólyomi-ügyben 1667. július 15-én kihirdetett ítélete alapján minden korábbi birtokát vissza kellett volna adni Zólyominak, így Gyalut is.⁷³ Bár Apafi erre ígéretet tett, ezt nem válthatta be, mert Gyalu ekkor már Bánffy Dénes kezén volt, aki erről nem is akart lemondani.⁷⁴ E birtok helyett először a szentmártoni birtokot ajánlották fel neki, ő ezt

⁶⁴ EOE XIV. 42–48.

⁶⁵ Erdély öröksége. Erdélyi emlékirók Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Szerk. Makkai László. Bp. 1994. 10–11.

⁶⁶ Szilágyi 1866 319. és TML V. 389–390.

⁶⁷ TMÁÓ IV. 449–450. és 499.

⁶⁸ TML II. 345. (Ébeni István levele Teleki Mihálynak)

⁶⁹ EOE XIV. 246.

⁷⁰ EOE XIII. 254–255. (1663. szept./X. tc.) Félrevezető lehet Bánffy egy későbbi levele, amelyben azt állítja, hogy „harmincötezer forint jussom van nekem országtúl s urunktúl adva Gyaluban.” Valójában a birtokot 1663-ban 25 ezer forintért vette zálogba, később azonban még hozzájárult 10 ezer forinttal a töröknek küldendő adóhoz, amit tulajdonképpen „beszámítottak” ebbe az inscriptióba, vagyis a birtokot kiváltani Bánffytól már csak 35 ezer forintért tudta volna a kincstár. CC 4. rész 12. cím VII. cikk; *Szilágyi Sándor*: Bánffy Dénes kora és megöletése. Pest 1859. 17. szerint Bánffy ezért az utóbbi 10 ezer forintért vette zálogba Gyalut, de ez az előbbi források alapján minden kétséget kizáróan cáfolható.

⁷¹ TMÁÓ IV. 375.

⁷² Véleményem szerint a birtokostól való ilyenfajta erőszakos elvétel azért nem jelenti a konfiskálásokat egy újabb kategóriáját, mert a birtok még ideiglenesen sem került kincstári kezelésbe, hanem a korábbi zálogbirtokos kezeléséből került át egy újabbhoz, „csupán” az első zálogbirtokostól (Zólyomitól) való kiváltás lépése maradt ki a folyamatból.

⁷³ EOE XIV. 11–12.

⁷⁴ EOE XIV. 44–45.

azonban felháborodva utasította vissza.⁷⁵ Ezután megoldási javaslatként merült fel Bánffy kárpótlása a szamosújvári uradalommal, ez ellen azonban a rendek tiltakoztak, tekintve hogy Szamosújvár is *tényleges fiskális birtok* volt, ezáltal pedig két ilyen jószág került volna magánkézbe.⁷⁶ Mellesleg Bánffy sem tartotta elégséges kárpótlásnak Szamosújvárt Gyaluért. Székely László szerint Bánffy úgy nyilatkozott, hogy „az szamosújvári jószágból csak udvarbiro módjára sem élhetne el”.⁷⁷ Cserei Mihály tehát téved, amikor azt állítja, hogy Bánffy kérte volna magának a szamosújvári jószágot a gyalui helyett.⁷⁸ Abban azonban kétségtelenül igaza van, hogy ez a szituáció is élezte a feszültséget a fejedelem és a nagyhatalmú főúr között, de a birtok továbbra is Bánffy kezén maradt.

Bánffy Dénes időközben egyre több tisztséget halmozott fel: Doboka vármegye főispánja (1659-től), fejedelmi tanácsos (1664-től), kolozsvári főkapitány (1666-tól), szamosújvári főkapitány (1667-től) és Kolozs vármegye főispánja (1667-től).⁷⁹ Bár a tisztségek ilyesfajta halmozása megszokott volt a korszakban, a többi főúr irigykedését méltán kiváltotta. Bánffy bukásában ezek mellett vélhetően közrejátszottak a részben ebből fakadó személyes ellentétei is, például Béldi Pállal való rivalizálása.⁸⁰ Bánffy Kolozsvár és Szamosújvár főkapitányaként állandó konfliktusban állt a váradi törökökkel és szemben állt Telekivel a bujdosók ügyében. Ezen kívül ellentétbe került a rendekkel a törvényesen Szentpály Ignác örökségét képező báldi kastély jogtalan elfoglalása ügyében is.⁸¹ Annak megítélése, hogy pontosan melyik ügy volt a közvetlen kiváltó oka, és melyik volt valójában okozója Bánffy bukásának, nem célja ennek a tanulmánynak. Véleményem szerint az ellene felhozott vádpontok⁸² mindegyike közrejátszott elfogatásában, illetve fej- és jószágvesztésre ítéelésében valamilyen formában, inkább csak az egyes vádpontok hangsúlyosságát lehet vitatni.

Bánffyt végül elfogatása és kihallgatása után Bethlen várában kivégezték 1674. december 14-én.⁸³ Öröklött jószágai viszont nem szálltak vissza a kincstárba, mert azokat fia,

⁷⁵ TML IV. 207.

⁷⁶ EOE XIV. 47.

⁷⁷ TML IV. 235.

⁷⁸ Cserei 1983 113.

⁷⁹ *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540-1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980. 23.

⁸⁰ EOE XV. 43. Bánffy Telekinek írt levele szerint Béldi Bánffy birtokain hatalmaskodott is. TML V. 452.

⁸¹ EOE XV. 35., 43. és 52–53.

⁸² Szilágyi 1859 56–74.

⁸³ Szilágyi 1866 331. és vélhetően rá alapozva Bánffy Dienes elárultatása (Erdélyi ritkaságok sorozat 7.) Szerk. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely. 2012. 139-140. szerint a kivégzés december 18-án zajlott. Ennek ellent mond Bánffy Dénes özvegyének december 14-én kelt reversalisa, amely szerint Bánffy Dénes halála „mostan exequáltatott”. EOE XV. 459–460., illetve Nemes János naplóbejegyzése is. Nemes II. 543.

Bánffy György örökölte.⁸⁴ Eltiltották Bánffy Györgyöt azonban attól, hogy Bornemissza Anna (akinek unokaöccse volt) és utódai esetleges defectusa után örökölhessen az általa bírt zálogbirtokokból (Fogaras, Balásfalva), hanem csak az osztályos örökségből, amit a fejedelemszöveg is örökölt.⁸⁵ A törvény mind a fejedelem mind a rendek érdekét szolgálta, hiszen megakadályozta a fiskális birtok magánkézbe vándorlását, valamint nagyobb birtokkomplexumok egy kézen való összpontosulását is. A Bánffy-nota során a kincstárhoz visszakérülő Gyalu uradalmát pedig – részletekben – a kincstár szinte azonnal újra zálogba bocsájtotta. Így került például Szász-Lóna Vér Mihályhoz, Vista Rhédei Ferenchez, Darócz Vajda Lászlóhoz, Makó Gyerőfi Györgyhez, Kajántó pedig Naláczi Istvánhoz.⁸⁶

Nem sokkal Bánffy Dénes kivégzése után a kor egy másik prominens főura ellen indult hűtlenségei per. Uzoni Béldi Pál Bánffyhoz hasonlóan számos tisztség birtokosa volt: Háromszék főkirálybírája (1655-től), fejedelmi tanácsos (véltetően 1662-től), Belső-Szolnok vármegye főispánja (véltetően szintén 1662-től) és főgenerális (1663-tól).⁸⁷ Az ő hűtlenségi pere, legalábbis annak kiváltó okai több ponton mutatnak hasonlóságot Bánffyével. Bukásában szintén közre játszanak személyes ellentétek, és egy örökösödési ügy is. Cserei művében a személyes ellentétek közül Bornemissza Annával, Apafi Mihály fejedelem feleségével való rossz viszonyát emeli ki, ami érthető is, hiszen Béldi Pál kulcsszerepet játszott Bánffy Dénes kivégzésében, akinek Bornemissza Anna szeretett volna megkegyelmezni. Ezen kívül arra is utal, hogy Béldi akadályozta Mikes Kelemen hivatali előrelépését. Az említett örökösödési ügy pedig egy birtokper a bethleni uradalom felett, amelyet Béldi nyert Bethlen Gergely, Bethlen Farkas és Bethlen Elek ellen.⁸⁸ Béldi ezen kívül hírhedt volt hatalmaskodásairól is. Az 1675. májusi gyulafehérvári országgyűlés XVIII. tc.-e, amely a főurak hatalmaskodásait volt hivatott meggátolni,⁸⁹ jórészt Béldi Pál ellen született.⁹⁰ Ellenfelei⁹¹ ezután azzal vádolták, hogy a fejedelemség elnyerésére törekszik,⁹² és Bánffy Dénessel is csak azért számolt le, mert vetélytársat látott benne a cím elnyerésére nézve.

⁸⁴ EOE XV. 469–470. (1674. nov./XXVIII. tc.: „Az ország maga kegyességétől viseltetvén fiához [Bánffy Györgyhez], régi ősi jószági intacte megmaradjanak, fiának s maradékinak.”)

⁸⁵ EOE XV. 471. (1674. nov./XXIX. tc.)

⁸⁶ Gyalu urbárium. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár. 216. (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8466.pdf – a letöltés ideje: 2016. december 30.)

Megjegyzendő, hogy az itt felsorolt települések közül Makó és Kajántó a fiskális birtokok 1650-es lajstroma szerint Kolozsmonostor uradalmi központhoz tartozó jószágok. A Gyaluhoz és Kolozsmonostorhoz tartozó jószágok átfedései már az 1652-es gyalui urbáriumtól kezdve kimutathatók, de ennek pontos oka nem ismert.

⁸⁷ Trócsányi 1980 26.

⁸⁸ Cserei 1983 123. és 126.

⁸⁹ EOE XVI. 177–179.

⁹⁰ Szilágyi Sándor: Vértanúk a magyar történetből. Pest 1867. 314–315.; Halmay 1934. 40.

⁹¹ Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986. 861. szerint nem a Cserei által említettek, hanem Székely László és Naláczi István kezdeményezték a letartóztatást.

⁹² Teleki Mihály levelezése VII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1916. 215.

Emiatt 1676. április 23-án feltételezett társával, Bethlen Miklóssal együtt letartóztatták, és Fogaras várába zárták.⁹³

Még ez év decemberében vették fel a tanúvallomásokat az ügyel kapcsolatban. Közvetlen terhelő bizonyíték a kihallgatás során nem sikerül szerezni arra nézve, hogy a Béldi Pál-Bethlen Miklós vezette párt meg akarta volna buktatni Apafit, vagy a fejedelemséget Béldi magának akarta volna megszerezni. Több tanú utalt ugyan rá, hogy Béldi találkozott Bethlen Miklóssal, Wesselényi Pállal, Kornis Gáspárral és Csáky Lászlóval, de általában csak annyit tudtak hozzátenni, hogy az urak „tractáltak”, de ennél többet nem tudtak, sőt, gyakran még ennyit sem.⁹⁴ Volt, aki arra tett utalást, hogy Béldi Teleki Mihályt figyeltette.⁹⁵ A többség azonban a Béldi által elkövetett egyéb bűntettekről vallott. Jellemző vádpont például különböző nemesemberek jogtalan elfogatása. Zalándi Pál János vallomása szerint, Béldi elfogatta beleni Buda Jánost, Badonyi Andrást és a tanút magát is, székelykocsárdi Balog László szerint Harklyáni Mártont, széplaki Erős János szerint Nagy Pál fiait, bethleni Szigethi György szerint Kovács Mártont, Lakatos Pál jobbágy szerint Tornóczi Andrást és Küküsi Pált, dési Alvinczi István szerint pedig Lakatos Mihályt, és még sok ilyen vád olvasható a többi tanúvallomásban is. A vallomások szerint többekre kényszerített reversalist, miszerint halálukig ingyen szolgálják majd őt.⁹⁶ Ezzel párhuzamosan felmerülnek Béldi erőszakos jószágfoglalásai is. Erre példák Szinye és Oroszi falvak (Belső-Szolnok vármegye) és két mezőszentmártoni portio esete.⁹⁷

Mivel terhelő bizonyítékot nem sikerült találni, illetve Szilágyi Sándor szerint Apafiné és Teleki is közbenjárt a fejedelemtől, a fogvatartott Béldit és Bethlen Miklóst szabadon engedték 1677. március 31-én,⁹⁸ miután aláírtak egy reversalist, illetve kezeseket állítottak ki 60 ezer forintnyi összeggel. Béldi azonban elsősorban a székelyek rendi sérelmeit kihasználva hadat gyűjtött még ez év őszén,⁹⁹ azonban a tétlenség, és Teleki nagyobb létszámú seregének közeledtére a felkelők 1678 elejére széteszlottak.¹⁰⁰ Béldi és társai (Csáky László és Paskó Kristóf) elmenekültek az országból török oltalom alá, itthon pedig hűtlenségi perbe fogták

⁹³ Szilágyi 1867 318–319.

⁹⁴ EOE XVI. 343–344. és 349–350. (zalándi Pál János, székelykocsárdi Balog László, Nagy Ferenc bethleni várnagy és Lakatos Mihály vallomásai)

⁹⁵ EOE XVI. 344. és 346. (székelykocsárdi Balog László és váradi Kollatovit György vallomásai)

⁹⁶ EOE XVI. 344–345., 347–348 és 350. Jobbágysai számának erőszakos gyarapításáról a szakirodalom is megemlékezik. ET II. 860.

⁹⁷ EOE XVI. 345., 350. és 352.

⁹⁸ Halmay 1934. 40.

⁹⁹ Béldi céljai tisztázatlanok lehettek a kortársak előtt is, és a szakirodalom sem egységes a kérdésben. Egyesek szerint a fejedelemség elnyerésére, mások szerint inkább csak Teleki megbuktatására törekedett. *Bíró Vencel*: Béldi Pál felkelése. Századok 53-54. (1919-1920). 244. A Teleki elleni szervezkedését látszanak bizonyítani az említett tanúvallomások is, amely szerint többen is úgy tudták, hogy Béldi Telekit figyeltette.

¹⁰⁰ Szilágyi 1867 320–321. és 340–341.

őket.¹⁰¹ Bár a felkelők a Portán tettek kísérleteket Apafi megbuktatására, tervük több okból sem járhatott sikerrel. Egyrészt ők maguk sem képviseltek egységes álláspontot arra nézve, hogy ki legyen a fejedelem,¹⁰² másrészt Apafi trónra kerülése óta hűséget mutatott a Portához, az évi adót és egyéb személyes ajándékokat is rendszeresen elküldte.¹⁰³ Béldi Pál konfiskált javaiból és elvesztett tisztségeiből ellenlábasaik jócskán részesültek: Bethlen Elek Belső-Szolnok vármegye főispánságát,¹⁰⁴ Bethlen Gergely és Bethlen Farkas pedig a bethleni és a bodoni jószágokat¹⁰⁵ kapták meg. Béldi elmenekült vagy félreállított társainak tisztségeit is a Telekihez közel állók köre nyerte el. Bethlen Gergely Udvarhelyszék főkapitánya (Bethlen Miklós első elfogatása után), Bethlen Farkas kancellár és Fehér megye főispánja (Bethlen János halála után), Naláczi István pedig Hunyad vármegye főispánja lett (Kapi György elfogatása után).¹⁰⁶ Úgy látszik ez az pillanat Apafi uralma során, amikor azzal, hogy a Teleki Mihály pártján álló főurak egyszerre sok főbb tisztség birtokába jutnak,¹⁰⁷ hirtelen a korábbinál is drasztikusabb súlyponteltolódás figyelhető meg az erdélyi elitben Telekiék javára. Természetesen ez a jelenség, vagyis Teleki pártja túlsúlyának kialakulása fokozatosan már ezelőtt is zajlott, a háttérben álló hatalmi harcok, személyes ellentétek és kapcsolatok, illetve Apafi szerepe, helyzete és lehetőségei ebben a hatalmi játszmában további érdekes kutatás tárgya lehetnek.

Szintén jelentős hűtlenségi per volt a korszakban a Thököly-nota (1685),¹⁰⁸ amely után a konfiskált jószágok (Vajdahunyad, Küküllővár, Illye) nem maradtak a kincstárnál, hanem már 1686-ban zálogba adattak ifjabb Apafi Mihálynak.¹⁰⁹

4.2 *Defectus seminis*

A magszakadás (*defectus seminis*) az adománybirtokos öröklésre jogosult utód nélküli halála esetén állt elő.¹¹⁰ Ez általában az utolsó fiú halálát jelentette, de a vizsgált korszakban a

¹⁰¹ EOE XVI. 511–531. Korábban Béldi közelebbi támogatói voltak Bethlen János, Haller János és Kapi György is. Bethlen János kancellár 1678 februárjában halt meg, Haller Jánost, Küküllő vármegye főispánját Fogaras, Kapi Györgyöt, Hunyad vármegye főispánját pedig Déva várába zárták Béldi felkelésében való közreműködésükért. *Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál 1629-1679. (Magyar Történelmi Életrajzok)* Bp. 1887. 125–129.

¹⁰² Béldi mellett felmerült Csáky László neve is, sőt még Zólyomi Miklóst is emlegették. ET II. 863. itt tévesen Zólyomi Dávidot említ Miklós helyett, aki valójában Zólyomi Miklós apja volt.

¹⁰³ Szilágyi 1867 344–345.

¹⁰⁴ Trócsányi 1980 24.

¹⁰⁵ Cserei 1983 137.

¹⁰⁶ Trócsányi 1980 24–25. és 32.

¹⁰⁷ Természetesen már korábban is sok főtisztviség volt Teleki pártjának a kezében. Már Béldi és társai félreállítása előtt például Rhédei Kolozs vármegye főispánja és Udvarhelyszék főkirálybírája, Naláczi István főudvarmester, Székely László postamester, maga Teleki Mihály pedig Kővár és Huszt főkapitánya és Torda vármegye főispánja voltak. Trócsányi 1980 32–35.

¹⁰⁸ EOE XVIII. 282. és 320–321.

¹⁰⁹ EOE XVIII. 585–586.

zálogba adások esetében gyakran találkozunk a következőhöz hasonló bejegyzésekkel: „magának és Feleségének életekig irredemptibiliter két ágon lévő posteritassok[na]k penig és legatariussok[na]k az fen meg irt summában inscribálta eo N[agysá]ga”.¹¹¹ Vagyis mindkét ági leszármazottak (fiú ág és leányág) is öröklő az zálogba vett jószágot és a zálogszerződést. Így a defectus, és a birtok visszaháramlása a kincstárba csak a fiú ág és a leányág kihalása után következik be.

Az említett gyakoribb esetre, vagyis a fiú ág kihalásakor történő magszakadásra példa Alya Sámuel¹¹² 1662-es halálakor bekövetkezett defectus, amelyről az Erdélyi Fiscalis Levéltár iratainak korabeli regesztázásakor annyit jegyeztek meg, hogy a Fehér megyei birtokot a kincstárnak ítélték.¹¹³

4.3 Zálogbirtokok visszaváltása

A birtokok zálogba adása (inscriptio) az erdélyi állam egyik fontos bevételi forrásának számított a korszakban. Célja általában az államháztartás pénzügyi hiányának átmeneti orvoslása, illetve az alattvalók hűségese szolgálatainak megjutalmazása volt. Kisebb és nagyobb birtoktestek esetében egyaránt jellemző találkozunk vele.¹¹⁴ Bár tudjuk, hogy a *tényleges fiskális birtokok* nem idegeníthetők el, ez csak az örökadományként való átadás tilalmát jelentette, elzálogosításukra minden jel szerint volt lehetőség.¹¹⁵ Az ezzel kapcsolatos gyakorlatot így foglalták össze: „ezek [a sine controversia fiskális jószágok] között ha az fejedelmek valakinek valami részét adnák is: de egynehány esztendőök múlva másoknak szokták adni.”¹¹⁶

1674-ben Gyulafehérvár uradalmi központhoz tartozó Kisfaludon például két kisebb pusztán álló (deserta) fundust zálogosítottak el 100 forintért egy Páva Ferenc nevű nemes embernek.¹¹⁷ Az ennél valamivel nagyobb Alsó-Oroszi, Görgényhez tartozó fiskális birtokból egy rész (portio) zálogba adására kerül sor 1663-ban Sárpataki Márton ítélőmester részére.¹¹⁸ Egy egész fiskális falu zálogba adására példa a Fehér megyei Monora település esete. Az

¹¹⁰ MJT 111.

¹¹¹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 11.

¹¹² Nagy I. 18.

¹¹³ MNL OL F 234 I./22. Fasc.

¹¹⁴ Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000. 149.

¹¹⁵ Dósa I. 181. és 185.

¹¹⁶ EOE XIV. 246. Cserey György váradi követnek adott utasítás 1667. április 7-én. Az irat a Zólyomi-ügy kapcsán keletkezett, Cserey György ez alapján az utasítás alapján volt hivatott elmagyarázni a váradi pasának az erdélyi gyakorlatot a zálogba adott fiskális birtokokkal kapcsolatban, ezek közül ugyanis Zólyomi Gyalu várát követelte magának.

¹¹⁷ MNL OL F 234 I./56. Fasc.

¹¹⁸ EOE XIII. 255. (1663. szept./X. tc.)

1650-es lajstrom szerint Monora a gyulafehérvári uradalomhoz tartozó *tényleges fiskális birtok*. Bánffy Zsigmond fejedelmi tanácsos 1674-ben levélben kérte a fejedelmet, hogy nyilvánítsák Monorát *controversia* (vitatott jogállású) birtoknak, és bizonyíthassa tulajdonjogát (szerinte ugyanis Monorát még 1588 előtt idegenítették el a kincstártól, amely így nem képezhetné a *tényleges fiskális birtokok* körét). Apafi 1674. november 15-én kelt válaszában ezt megengedte Bánffynak, majd 1676-ban az engedélyt újra megerősítette (Teleki Mihállyal egyetértésben).¹¹⁹ A birtokjogi kérdés tisztázása 1684. május 18-ig elhúzódott, de Bánffy Zsigmond 1682. évi halála miatt csak örökösének, Bánffy Pálnak adtak lehetőséget a birtok zálogba vételére (6000 forintért). Ő azonban ezt az összeget nem tudta kifizetni, így Bornemissza Anna fejedelemasszony kérte a birtok saját maga és fia számára történő elzálogosítását, ami még 1684 folyamán meg is történt.¹²⁰ Az említett zálogbirtokok sajátossága volt, hogy a zálogba vevő életében nem visszaválthatóak (irredemptibiliter), csak az örökösöktől válthatók majd vissza. A korszakban visszakerülő legfontosabb inscribált jószág a huszti és a gyalui uradalom volt, ezeknek azonban egyike sem visszaváltás útján került a kincstárhoz (a huszti megszállás, a gyalui pedig nota útján). A fejedelemség gazdasági nehézségei miatt egyébként is a zálogba adás, nem pedig a visszavétel szolgálta rövidtávon a kincstár érdekeit.

4.4 Megszállás

Egy adott birtok kincstár általi megszállásának mintapéldája Huszt várának esete. A várat még Bethlen Gábor fejedelem zálogosította el testvérének, Bethlen Istvánnak, akinek halála után a várat Rhédei Ferenc és neje Bethlen Druzsina, Bethlen István lánya birtokolták, arányos részek azonban megillették a többi leszármazottat is [2. számú melléklet – családfa]. A birtokjogi problémák a Zólyomi-nota (jószágvesztés) után következtek, ekkor ugyanis Zólyomi elvesztette itteni örökségét is.¹²¹ Thököly István ekkor kérvényezte Apafitól, hogy adja neki – pontosabban gyermekeinek – Zólyomi huszti és vajdahunyadi örökségét. Bár Máramaros leendő főispáni tiszte – amelyet örökös főispánként még Rhédei Ferenc birtokolt – Thököly István fiát, Imrét illeti majd, Apafi a várat vonakodott átadni neki. Ekkor Thököly kijelentette, hogy maga vonul be Husztra, és megerősíti az elhanyagolt, de a fejedelemség szempontjából létfontosságú várat fia számára.¹²² A fejedelmi kormányzat nem engedhette meg, hogy az ország egyik legerősebb vára egy Magyar Királyságban élő főúr kezére jusson.

¹¹⁹ MNL OL F 234 I./59. Fasc.

¹²⁰ MNL OL F 234 I./60. Fasc.

¹²¹ Bethlen 1993 386.

¹²² EOE XIV. 40.

„Nem illik Huszt birtoklását magánszemélyre bízni.” – mondta Apafi fejedelem Bethlen János szerint.¹²³ 1667. május 10. és május 19. között a fejedelmi csapatok Nagy Tamás és Bethlen Gergely vezetésével megszállták a várat.¹²⁴ A tulajdonos, Rhédei Ferenc május 20-án kelt levelében értesítette Apafit vára megszállásáról, s egyben kérte nemesi jogainak tiszteletben tartását – teljesen jogosan, hiszen itt törvényes birtokai immunitásának megsértéséről van szó.¹²⁵ Rhédei azonban nemsokára meghalt, ezután pedig Apafi megengedte Thököly Imre beiktatását a főispáni székbe, nagykorúságáig pedig helyettes kinevezését, aki Teleki Mihály lett (november 22-től).¹²⁶ Huszt vára és uradalma azonban a fejedelmi katonaság jelenlétének ellenére ekkor még mindig özvegy Rhédei Ferencné Bethlen Druzsina birtoka volt, egészen 1670-ben bekövetkezett haláláig. A birtokra Bánffy Dénes szeretne volna ekkor rátenni a kezét, azonban a szükséges zálogösszeget nem tudta letenni.¹²⁷ Bethlen Druzsina halálától 1673 őszéig a birtok a kincstár tulajdonában volt az 1671-es¹²⁸ és 1673-as¹²⁹ urbáriumok szerint. Végül az országgyűlés, nyilvánvalóan a fejedelem óhajára, 1673-ban Bornemissza Annának adta Husztot zálogba, pontosan 100 ezer tallérért.¹³⁰ A zálogbirtokot haláláig bírta, erről tanúskodnak Huszt 1684-es és 1685-ös urbáriumai,¹³¹ illetve a fejedelemasszony gazdasági naplói és végrendelete.¹³² Ha a zálogösszeg letétele Erdély egyik legvagyonosabb főúrnak, Bánffy Dénesnek sem állt módjában, elképzelhető, hogy a többi főúrnak sem, csupán a fejedelmi családnak. Ez lehetett az egyik oka annak, hogy a pénzszűkében lévő Erdély az államháztartás egyensúlyának fenntartása érdekében a törvények ellenére is megengedte a fejedelemnek egyes birtokok családja számára történő elzálogosítását. Az egyes főúri családok – és a fejedelmi család – tőkeerősségének és vagyona likviditásának vizsgálata izgalmas témája lehet további kutatásoknak.

4.5 Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele

¹²³ Bethlen 1993 298.

¹²⁴ A dátum meghatározása Bánffy Dénes Nagy Tamásnak, Bethlen Gergelynek és Teleki Mihálynak címzett május 10-én kelt levele (TML IV. 103–105.) és Rhédei Ferenc Apafi Mihálynak a vár megszállásáról írt május 20-án kelt tudósítása (EOE XIV. 266–267.) alapján történt.

¹²⁵ EOE XIV. 266–267.

¹²⁶ TML IV. 14–15. (bevezetés)

¹²⁷ Bethlen 1993 386–387.

¹²⁸ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 148. (1671. április 26.)

¹²⁹ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. (1673. február 16.); bevezetője kifejezetten a fejedelemség birtokának írja le Husztot: *Urbarium sive connumeratio universor[um] jobbagionum sua[e] celsitudinis principalis ad Arcem Huszt pertinen[tium] facta, tempore provisoratus Egregy Domini Gregorj Bán (Urbárium, vagyis a fenséges fejedelemség huszti várához tartozó területek jobbagyainak általános összeírása vitézlő Bán György Uram udvarbírósa idején).*

¹³⁰ EOE XV. 348. (1673. nov-dec./XV. tc.)

¹³¹ MNL OL E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. (1684. március 9-16. és 1685. augusztus 17.)

¹³² Panyi 2013 145., 154.

A visszavétel az apróbb birtoktestek, akár csak egy jobbágytelek (fundus) méretű földterületek kincstárhoz kerülésének jellemző formája volt. Alapvetően az 1669. jan./XXX. tc. értelmében összehívott megyesi gyűlés és a birtokjog ottani bizonyítása (productio) után beszélhetünk ilyen típusú eljárásról. Ezután ugyanis elvehették a birtokot azoktól, akik nem bizonyították tulajdonjogukat az általuk birtokolt föld fölött. Az 1680. nov-dec./V. tc. még adott haladékat 1681. február 15-ig e jog igazolására, ezután azonban rengeteg olyan kisebb birtokot vettek vissza, melyekről tulajdonosaik nem producáltak, illetve valamilyen más okból bírták törvénytelenül a birtokot. Ezeknek a konfiskálásoknak a jegyzékét tartalmazza például a Fehér megyei Benedek és Magyarigen települések esetében az 1684-es Liber Productionis.¹³³ A fiskális jószágok 1650. évi lajstroma szerint mindkét település sine controversia fiskális volt,¹³⁴ ezt az említett Liber Productionis is megerősítette.¹³⁵ Fontos tehát kiemelni, hogy az ily módon visszavett birtokok a *tényleges fiskális birtokok* körét bővítették.

Az összeírás az eredeti iratnak III. Károly korabeli – részben latin, részben magyar nyelvű – átírása, illetve megerősítése rendelkezéseinek. Adatai meglehetősen részletesek: tartalmazza nem csak a birtokosok nevét, a kérdéses birtok méretét és típusát, hanem pontos elhelyezkedését is a falun belül (utca, szomszédok), valamint az okot amiért fiskális kezelésbe vonták, vagy éppen a birtokosnál hagyták.¹³⁶

A könyv szerint Benedek faluban 21 birtokost vontak vizsgálat alá, általában csak 1-1 fundus (belső telek) birtokról, de sokakat csak 1-1 külső telekről, szántóról, kertről vagy szőlőről. Néhány nemesnek, például Menyhárt Jánosnak helyi viszonylatban nagy területről (9 fundus, 3 szőlő, 1 gyümölcsös, 1 szántó, 1 rét, 1 kaszáló) kellett igazolnia tulajdonjogát. A vizsgálat alá vont benedeki terület összesen 33 fundus, és 26 külső terület (amiből 3 gyümölcsöskert, 6 szántó, 13 szőlő, 4 rét). Ebből a kincstárnak ítéltetett 17 fundus és az összes felsorolt külső terület 1 kert kivételével.¹³⁷

A visszavétel egyik leggyakoribb oka a productio elmaradása.¹³⁸ A productio hiánya miatt vették el a birtokot például Vizaknai Mártontól, akinek „fundussa Fiscus[na]k adjudicáltatott cum suis appertinentijs és applicáltatott méltán, mivel ab Anno 1669 (...)”

¹³³ Csak a Benedek településre vonatkozó jegyzék teljes, a magyarigeni valamilyen okból megszakad, ezért csak a benedeki konfiskálások részletesebb elemzését tartom célszerűnek. Vélhetően több hasonló Liber Productionis is készült más települések esetében, ezeknek felkutatása és elemzése további kutatás tárgya.

¹³⁴ EOE XI. 105.

¹³⁵ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 5. – „Benedek à Fiscale Regestrumban sine controversia Fiskalis Possessionak iratott.”

¹³⁶ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 5.

¹³⁷ Az adatok nem teljesen pontosak, ennél valójában több területet vontak vizsgálat alá, hiszen néhány esetben a fundusról és appertinentiáiról beszélnek, itt pedig nem lehet pontosan tudni, hogy az appertinentia milyen területet is takar. Az arányokat azonban ezek az adatok is jól érzékeltetik.

¹³⁸ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 4–7.

semmit nem producáltak rólla.” Vagyis a birtokot a külső tartozékaival együtt azért vonták kincstári kezelésbe, mert 1669 óta a tulajdonos nem igazolta birtokjogát.¹³⁹ Van példa azonban arra is, hogy egy már elvett birtokot későbbi productio miatt visszaszolgáltattak az eredeti tulajdonosának.¹⁴⁰

E mellett nem volt ritka kincstári föld illegális vásárlása vagy zálogba vétele fiskális jobbágyoktól.¹⁴¹ „Blaga László Nemes Ember (...) in Anno 1682. vett fundussa mivel hogy contra jura Regni [az ország törvényeivel ellentétesen] (...) fiscus jobbágyától vétetett legitime reoccupátot [jogosan újra lefoglaltatott] (...) az Fiscus[na]k.”¹⁴² Ez a jelenség lehet az oka annak, hogy a külső telkek nagy része visszakerült, a belső fundusoknak viszont csak a fele. Vélhetően a nehezebb anyagi helyzetben élő jobbágyok zálogosították el, vagy adták el a telkük külső tartozékait a falu tehetősebb nemeseinek – persze teljesen törvényellenesen, ezek felett ugyanis nem rendelkezhetek, így az összes ilyen ügyben a birtokokat a kincstár javára ítélték.

Egy esetben vizsgálat indult azért is, mert egy nemes más nemesektől olyan földeket vett zálogba, melyeket nekik a kincstár zálogosított el, ezeket a szerződéseket azonban nem érvénytelenítették.¹⁴³ Nem is teheték, hiszen az alzálogba adás, tehát egy zálogba vett birtok további elzálogosítása bevett gyakorlat volt.¹⁴⁴

Bizonyára jelen volt az erőszakos birtokfoglalás is, ami szintén törvényellenes. „Vizkeleti [János] Úr szöllője (...) mivel hogy illegitime apprehendálta [törvényellenesen megszállta] (...) reoccupátot az Fiscus[na]k.”¹⁴⁵ Ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy a birtok elfoglalása az előző tulajdonos elzavarásával történt, inkább a lakatlan telkek (deserta) és a megműveletlen külső földek elfoglalásáról lehet szó.

Az összeírás sok esetben csak a tulajdon törvénytelen voltát tudatja velünk, más konkrétumot nem. Például: „nem bono modo [nem megfelelő módon] vette meg mert az eladó fél is (...) el nem adhatta volna”¹⁴⁶; „mivel Törvény ellen zálogosítottat méltán reoccupáltatta [a kincstár]”.¹⁴⁷ Lehetséges, hogy itt szintén fiskális jobbágy volt a zálogba adó vagy az eladó fél, hiszen ők tulajdonjog hiányában nem rendelkeztek eladási joggal telkük felett. Ezeknek a vizsgálatoknak az eredménye is mindig a kincstári birtokállomány bővülése volt.

¹³⁹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 4.

¹⁴⁰ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 6.

¹⁴¹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7., 9–10.

¹⁴² MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7.

¹⁴³ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 14.

¹⁴⁴ MJT 127.

¹⁴⁵ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

¹⁴⁶ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 7.

¹⁴⁷ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

Összefoglalva tehát a törvénytelenül birtokolt földek a következőképpen tipizálhatók: productio nélkül bírt jószágok, illegálisan eladott vagy elzálogosított földek, erőszakosan megszállt birtokok.

5. Az eljárásban résztvevő személyek és kormányhatóságok

5.1 A fejedelem, a tanács és a delegatio

A fejedelem személyének szerepe a fiskális politika alakításában vitathatatlan. A fejedelem az országgyűlés összehívásával és előterjesztésekkel (propositiones) segítette elő a jogszabályi háttér születését, a kincstár tisztviselőinek szóló utasításaival pedig hatást gyakorolt ezek végrehajtására is. A mellette működő tanácsadó testület, a fejedelmi tanács szintén rendkívül fontos szerepet játszott a fiskális eljárások bizonyos típusaiban. A főurakból álló testület rendszerint jóváhagyta a fejedelmi birtokadományozásokat és az országgyűlési előterjesztéseket, intézkedéseket fogalmazott meg bizonyos ügyekben, például a Zólyomi-ügyben (követek utasításai, nota-per, birtokainak lefoglalása), határozatot hozott Huszt megszállásáról és hozzájárult Demeterpataka *tényleges fiskális birtokok* közüli kiemeléséhez.¹⁴⁸

A delegatiók jellemzően egy-egy konkrét feladat megoldására létrehozott, nagyobb létszámú testületi szervek voltak Erdélyben. Az 1680-1682 között működő delegatio tagjai a fejedelem által kinevezett biztosokként részt vettek a productionale forumok [bővebben: 4.4 A kincstár tisztviselői] döntéshozatalaiban, illetve a birtokjogukat bizonyítók számára az igazolások kiállításában.¹⁴⁹

5.2 Az országgyűlés

A fejedelem által összehívott egykamarás országgyűlések (generalis congregatio) legfontosabb feladata a birtokok kincstári kezelésbe juttatásának terén a törvényi szabályozás megteremtése volt [bővebben: 2.2 Konkrét törvények], bár Apafi uralmának megszilárdulása után ez a tevékenysége jóformán a fejedelmi propositiók megszavazására korlátozódott. A rendek engedékenységeért cserébe a fejedelem több alkalommal is fellépett a kincstár helyi szintű tisztviselőinek túlkapásai ellen. Ezen kívül az erdélyi országgyűlés felsőszintű igazságszolgáltatási szervként is tevékenykedett, hatáskörébe elsősorban a nota-perek

¹⁴⁸ Trócsányi 1980 167–75. és 130.

¹⁴⁹ Trócsányi 1980 147–149. és 174–175.

tartoztak. Ha az ügy nagyobb jelentőségű volt, akkor átkerülhetett a fejedelmi tanács hatáskörébe.¹⁵⁰

5.3 A kancellária

A fejedelmi kancellária, mint az erdélyi állam egyik legfontosabb kormánysszerve elsősorban végrehajtóként játszott szerepet a fiskális eljárásokban. Ide futottak be az adományok kérvényezései, a kancellária rendelkezett a birtokba iktatásról, a kegyelmet kapottak elkobzott javainak visszaadásáról és a jogtalanul elfoglalt kincstári javak visszaszerzéséről is. Ezen kívül lebonyolítója volt a defectus során történt visszaháramlásnak és a zálogbirtokok visszavételének, valamint tulajdonjogukról szóló productióra kötelezhetett egyes személyeket, vagy egész törvényhatóságokat (például a Doboka vármegyében eladományozott vagy elzálogosított fiskális birtokok tulajdonosait 1665-ben).¹⁵¹

5.4 A kincstár tisztviselői

A fiscalis director (más néven kincstári jogügyigazgató) régebbi szóhasználatban közfelperesnek, mai terminológiával élve főállamügyésznek is nevezhető.¹⁵² Elsődleges feladatköre a kincstári jogok védelme, felperesként peres ügyekben annak képviselője volt, e mellett tagja volt a fejedelmi táblának, tehát igazságszolgáltatási szakértői feladatkört is betöltött azokban az ügyekben, amelyekben nem felperesként lépett fel.¹⁵³ A birtokok kincstári kezelésbe kerülésének folyamatában a fiscalis director a legközvetlenebbül érintett tisztviselő volt. Részt vett a nota-perék végrehajtásában is: az 1670. szeptember 23-i tanácsülés alapján a fejedelem utasította a fiscalis directort (ekkor Szentiványi Sámuel)¹⁵⁴ Zólyomi javainak lefoglalására.¹⁵⁵

Az 1669. jan./XXX., 1678. okt./L. és 1680. nov-dec./V. tc.-ek a kötelezték a birtokosokat tulajdonjoguk igazolására (productio)¹⁵⁶ az erre a célra felállított productionale forum (*tulajdonjog-igazoló bíróság*) előtt.¹⁵⁷ A gyakorlatban a fiscalis director az ítéletek meghozatalában és végrehajtásában is részt vett, amelyről a már elemzett 1684-es Liber Productionis is tanúskodik [bővebben: 3.5 Törvénytelenül birtokolt földek visszavétele]. A

¹⁵⁰ Trócsányi 1980 396–401.

¹⁵¹ Trócsányi 1980 181., 230. és 291.

¹⁵² Dósa II. 1861 163. és Trócsányi 1980 363.

¹⁵³ Dósa II. 163–164. (Mivel a fiscalis director a fejedelmi tábla tagja is volt, a fejedelmi tábla szerepéről külön nem tartom lényegesnek az értekezést, hiszen e szerv ilyen jellegű feladatait a fiscalis director látta el.)

¹⁵⁴ Trócsányi 1980 364.

¹⁵⁵ Trócsányi 1980 69. és 126.

¹⁵⁶ EOE XIV. 400–401., XVI. 621., XVII. 157–158.

¹⁵⁷ Dósa III. 50.

kincstárnak ítélt birtokok esetében a legtöbb esetben ilyen bejegyzések találhatók: „[a kincstár számára] Director úr által adjudicált [visszaítélt]” vagy „reoccupáltatott [visszafoglaltatott] Director úr által”.¹⁵⁸ Ugyanebből a forrásból megállapítható, hogy a productionale forum ítéleteinek végrehajtásában nem csak a fiscalis director, hanem a kincstári birtokközpontok illetékes helyi tisztviselői is részt vettek, például az udvarbíró (provisor): „[a birtok] fiscus számára rehabealt [visszavett] fejérvári Udvarbíró által”.¹⁵⁹ Maguk az udvarbírók a fiskális uradalmakban e mellett is széles feladatkörrel bírtak: gazdaságirányítási, közigazgatási és fellebbviteli fórumként igazságszolgáltatási tevékenységet is elláttak.¹⁶⁰

A fejedelmi praefectus, aki az Apafi-korban a kincstári ügyek irányítója volt a kancellárián kívül,¹⁶¹ alkalmanként szintén részt vett az eljárásban. Erre utal az 1678. októberi XXXII. tc., amelyben egy magánszemélynél zálogban lévő fiskális falu, Rohi feletti birtokvitát rendeltek a praefectus (ekkor Alvinczi Péter)¹⁶² ítélkezési hatáskörébe.¹⁶³

6. A fejedelmi politika fiskális birtokokkal kapcsolatos tendenciái

Apafi Mihály fejedelemségének idejére a fejedelemség gazdálkodási rendje már bizonyos történeti hagyományok szerint, a maga elmaradott kormányzati módszerei révén, de viszonylag hatékonyan működött. A fejedelem családi birtokai – birtokigazgatási tekintetben legalábbis – rendre összemosódtak a fiskális birtokokkal, még akkor is, ha alapvetően tudni lehet ezeknek a birtokoknak a jogi különállását. A közel három évtizedes uralma elején Apafinak meg kellett teremtenie hatalma elismertetését, és miként más belpolitikai téren, így a fiskális politikájában is alkalmazkodnia kellett a rendek igényeihez. Miként a korábbi fejedelmek, Apafi is számos kihívással nézett szembe: átalakításra szorult az adórendszer, takarékosági intézkedéseket kellett bevezetni, stabilizálni kellett a pénzforgalom viszonyait, a század közepén még óriási kiterjedésű kincstári kezelésben lévő váruradalmak és birtokok száma pedig az Apafi-kor végére jóval csekélyebb lett.¹⁶⁴

¹⁵⁸ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 9.

¹⁵⁹ MNL OL F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis 1684, 11. (Mivel Benedek település Gyulafehérvár uradalomhoz tartozott, ezért az itteni udvarbíró volt az illetékes.)

¹⁶⁰ *Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronika et alii. Kolozsvár 2014. 320–321.

¹⁶¹ Trócsányi 1980 415.

¹⁶² Trócsányi 1980 327.

¹⁶³ EOE XVI. 615.

¹⁶⁴ *R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711. Bp. 1984. 59–65.

Az 1650-ben összeírt fiskális birtokközpontok (Gyulafehérvár, Görgény, Gyalu, Kővár, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Várad, Zalatna, Déva, Boros-Jenő, Karánsebes, Lugos és Nagyenyed) közül Várad, Boros-Jenő, Karánsebes és Lugos 1658-1660 között, még Apafi fejedelemmé választása előtt török kézre kerültek.¹⁶⁵ Inscriptióban lévő jószágok voltak: Gyalu (Zólyomi Miklósnál, majd Bánffy Dénesnél 1674-ig), Fogaras (1664-től Bornemissza Annánál) és Huszt (1673-tól Bornemissza Annánál). Így a korszak egészében valóban kincstári kezelésben lévő birtokok köre a következő központokra apadt: Gyulafehérvár, Görgény, Kővár, Kolozsmonostor, Szamosújvár, Déva, Zalatna és Nagyenyed. A csökkenő kincstári birtokállomány miatt hiányzó bevételeket csak részben pótolták a zálogba adott jószágokból származó jövedelmek. Továbbá aligha elképzelhető, hogy az 1670-80-as években a productionale forumokon a kincstárnak visszaítélt szétszórtan elhelyezkedő, apró birtokok érdemben helyettesíthették volna az elvesztett birtokkomplexumokat.

Trócsányi Zsolt szerint Apafi 1662-től fokozatosan elérte a fiskális jószágok visszaszerzését, és növelte családjá vagyonát és hatalmát.¹⁶⁶ Ez utóbbi, vagyis családjá vagyonának növelése, számos helyen tetten érhető a forrásokban: például Fogaras (1664), Balásfalva (1664), Huszt (1673), Monora (1684), és a konfiskált Thököly-jószágok, Vajdahunyad, Küküllővár és Illye (1686) zálogba adása Bornemissza Annának és fiának, II. Apafi Mihálynak. A családi vagyon bővítése – mint az a dátumokból látható – Apafi teljes uralkodása alatt megfigyelhető, de ezek a birtokszerzések messze nem érnek fel a például Rákóczi családi birtokállomány gyarapításának mértékével. Ezek a családtagoknak történt adományozások inkább az aktuális politikai helyzet és erőviszonyok megfelelő kihasználásának következményei voltak, mintsem előre eltervezett politikai program részei. Huszt zálogba vételére Teleki Mihálynak kellett biztatnia Bornemissza Annát,¹⁶⁷ Monora esetében a birtokjogi vitát pedig nem Apafi, hanem Bánffy Zsigmond kezdeményezte. Bornemissza Anna gazdasági naplóinak vizsgálatakor arra a sajátosságra is rátalálhatunk, hogy a fiskális birtokok és a fejedelmi magánbirtokok összemosódtak, a naplókban ugyanis ezek nem különülnek el és gazdasági irányításuk esetében sincsenek különbségek.¹⁶⁸ A kérdés részletesebb vizsgálata azonban túlmutat e tanulmány keretein.

A kutatás jelenlegi állása alapján feltételezem, hogy Apafi részéről nem tekinthető minden részében tudatos koncepciónak a Trócsányi Zsolt által említett, a fiskális jószágok

¹⁶⁵ ET II. 815.

¹⁶⁶ Trócsányi 1980 404.

¹⁶⁷ Teleki Mihály levelezése. V. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1910. 32.: „Ha valaha az fejedelemszöny kapott valami alkalmatosságon, ezen kellene kapdosni.”

¹⁶⁸ Panyi 2013 154–155.

visszavételét célzó igyekezete sem. Uralkodása kezdetén még nem tett ilyen irányú lépéseket, sőt, hatalma megszilárdítása érdekében a rendeknek tett gesztusokat, hogy azok bizonyíthassák tulajdonjogukat saját birtokaik, vagy korábban konfiskált földek felett is. Elsőként csak 1669-ben jelent meg egyfajta tudatosság a birtok-visszaszerzésekre vonatkozó fejedelmi politikában, mégpedig az 1669-ben és utána többször előírt productiók kötelezettség törvénybe iktatásakor. Ennek a fórumnak a felállítása azonban kettős érdekeket szolgált: a fejedelmi kincstár birtokállományának növelésén túlmenően, a rendek igényei is azt célozták, hogy a tiszta jogi helyzet megteremtésével biztosabban birtokolják jószágaikat, és a kincstári hivatalnokok zaklatásainak kevésbé legyenek kitéve. Sőt, egyes főurak, főúri csoportok személyes politikai befolyásukat arra is felhasználták, hogy néhány bizonytalan jogállású birtokra rátegyék a kezüket.¹⁶⁹ Egyáltalán nem lehetett tudatos például a Bánffy-nota, legalábbis Apafi részéről nem, Bánffyt ugyanis a vele szemben álló főúri párt buktatta meg.¹⁷⁰ Ezen kívül a Zólyomi-notát Zólyominak az elvesztett családi birtokpere utáni török földre távozása idézte elő, Huszt megszállására pedig Thököly István fenyegetése után került sor, ezek tehát szintén egy-egy felmerülő szituációra adott válaszlépések, nem a fiskális jószágok visszavételének előre eltervezett programjának lépései. Természetesen a kisebb fiskális eljárások vizsgálata további adatokkal szolgálhat az Apafi-kori fiskális politika jellegzetességeinek mélyebb feltárására és az előbbieken felvázolt jelenségek alaposabb megfigyelésére vonatkozóan.

Valószínűleg túlzó és leegyszerűsített a Cserei Mihály Históriajában¹⁷¹ olvasható azon állítás is, miszerint Apafi nem törődött volna a birtokszerzéssel.¹⁷² Azonban mivel úgy tűnik Apafi sem a konfiskálások, sem a családi vagyonszerzés esetében nem tudatos politikai koncepciót követett, hanem csupán kihasználta a kínálkozó lehetőségeket, így elfogadható Cserei állítása azzal a kikötéssel, hogy Apafi nem mindenáron törekedett ezekre, de ha volt alkalma ilyen birtokokat szerezni, mindenképpen kihasználta azt.

¹⁶⁹ Ilyen főúr volt például Teleki Mihály kővári főkapitány, aki mind saját maga, mind párthívei számára szerzett ilyen birtokokat. Erről levelezése tanúskodik. (Teleki Mihály levelezése. III. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1907. 126.; TML IV. 16., 112. és 400.; TML V. 609.)

¹⁷⁰ Trócsányi 1980 404–405.

¹⁷¹ Az 1668-ban született Cserei Mihály csak 1685-ben került a fejedelmi udvarba Teleki Mihály apródjaként, így az általa leírt, korszakunkba tartozó legtöbb eseménynél (Zólyomi-, Bánffy-, és Béli-nota) nem volt jelen személyesen, így leírásait forráskritikával kell kezelnünk. EÖ VI. 246.

¹⁷² EÖ VI. 13–14.: „A fejedelemszöny is éjjel nappal nem szünik vala a fejedelmet ingerelni, azt hányván szemére, hogy csak otthon heverne, olvasna, óráit igazgatná, és nem vigyázna arra, mit cselekedtenek az előbbeni erdélyi fejedelmek, mennyit hadakoztanak és mely nagy hírt nevet szerzetek magoknak s fejedelmi jószágot maradványoknak. Bujjék ki azért vala az asszonyok mellől; az erdélyi fejedelemséget megtalálja mindenkor; kellene bizony ha Magyarországon is szerzene jószágot, mert Erdélyben kevés az ős jószág; ha több fiok leszen, egyik bár fejedelem lenne is, a többi osztán mit csinál jószág nélkül? Veszi most hasznát Rákóczi Ferencz, hogy a nagyapja Magyarországon fegyverrel nagy jószágokat nyert magának; már most az unokája fejedelmi módon él belőle.”

7. Összegzés

Tanulmányomban az Apafi-kori fiskális eljárások rekonstruálását tűztem ki célul, elsősorban a birtokok kincstárhoz való visszakerülését és megtartását célzó törvények és más jogforrások figyelembe vételével, kitérve a joggyakorlat átalakulására, valamint a szakirodalom forrásokkal szembeni ellentmondásaira is. A konfiskálás különböző típusainak rendszerezése (nota infidelitatis, defectus seminis, zálogbirtokok visszaváltása, megszállás és törvénytelenül birtokolt földek visszavétele) lehetőséget adott arra is, hogy megvizsgáljam az Apafi-korban tapasztalható gyakoriságukat, illetve azokat a birtokméreteket, amelyek ilyen módokon kerültek vissza a kincstárhoz, mindezeket pedig példákkal illusztráljam. E példák közül pedig a Zólyomi-nota politikatörténeti háttérének vizsgálata új eredményre vezetett, vagyis arra, hogy minden bizonnyal csak 1670-ben ítélték Zólyomi Miklóst jószágvesztésre, és nem 1662-1664 közötti fogsága idején.

A fiskális eljárásokban résztvevő személyek és kormányhatóságok vizsgálatakor az elsődleges cél annak feltárása volt, hogy melyik személy, illetve szerv látott el törvényhozási (országgyűlés), végrehajtási (kancellária, fiscalis director, udvarbírók) és igazságszolgáltatási (országgyűlés, fejedelmi tanács, delegatio, fiscalis director, fejedelmi praefectus) feladatokat a birtokok konfiskálása során. Ezeken kívül a törvényhozás előkészítésében, az adományozások kezdeményezésében és jóváhagyásában és a végrehajtásra való közvetlen utasításban játszik szerepet maga a fejedelem, illetve a fejedelmi tanács.

A feltárt források alapján egyelőre csupán általánosabb megfigyeléseket lehetett megfogalmazni Apafi Mihály fejedelmi fiskális politikájáról, valamint a fejedelmi birtokpolitika problémáiról és jellegzetes tendenciáiról. A korábban elemzett példák alapján megállapítható, hogy bár Apafi családjának magánvagyonra bővült, és a konfiskálások (Zólyomi-, Bánffy-, Béldi- és Thököly-nota) is végig jelen voltak Apafi uralkodása alatt, ezek nem előre eltervezett, tudatos politikai program részei voltak, hanem a pillanatnyi politikai viszonyok optimális kihasználásából adódó nyereségek.

Az Apafi-kor fiskális birtokpolitikájának sok egyéb fontos kérdésének megválaszolására e tanulmány keretei között nem vállalkozhattam. Ilyen kérdéskör például a birtokadományozások gyakorlata, fiskális birtokok tisztjeinek működése és számadásai, valamint a kincstári és a fejedelmi magánbirtokok összefonódásai. Kétségtelenül feltáratlan terület ezen kívül az erdélyi arisztokrácia birtokszerkezete, amelyről bár általános elképzeléseink vannak, egy esettanulmány-szerű, analitikus vizsgálat mindenképpen közelebbi bepillantást engedne a főurak birtokkezelésébe, motivációikba, céljaikba.

1. számú melléklet – fiskális jószágok lajstroma (1650)¹⁷³

Fiskális uradalmi központok az 1650. évi medgyesi rendelkezés szerint

A térképeken¹⁷⁴ használt jelölések:

- kék → uradalmi központ
- piros → sine controversia fiskális birtok
- zöld → 1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok
- sárga → fiskális részbirtok (portio)
- fekete → egyéb, nem fiskális település (nagyobb térképeken a tájékozódás érdekében)

¹⁷³ P 1868 1./4. tétel (eredeti és korabeli másolat), EOE XI. 105–112.

¹⁷⁴ A Habsburg Birodalom Történelmi Térképei (<http://mapire.eu/hu/> – a letöltés ideje: 2016. november 16.): a térképen való ábrázolásra csak azon birtokok esetében került sor, ahol az uradalomhoz tartozó települések – melyek gyakran egymástól nagy távolságra helyezkedtek el – többsége jól láthatóan feltüntethető egy térképen.

Gyulafehérvárhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Gyulafehérvár

Sine controversia fiskális birtok: Tótfalud, Metesd, Gaurán, Czélina, Pojána, Dió-Mál, Remete, Ponor, Táthe, Dorombár, Sós-Patak, Strása, Dálya, Poklos, Felső-Gáld, Berve, Alamor, Oláh-Igen, Borbánd, Kisfalud, Saárd, Igen, Boros-Bocsárd, Szent-Imre, Benedek, Csüged, Váradgya, Tövis, Magyar-Orbó, Monora, Holdvilág, Preszáka, Nagy-Csergőd, Kis-Csergőd, Csanád, Sulinka (puszta)

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Vládháza, Nyírmező, Kis-Orbó, Fel-Gyógy, Sorostély, Akmár, Karkó, Tibur, Királypataka, Henningfalva

Fiskális részbirtok (portio): Miháczfalva, Demeter-Pataka

Kővárhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Kővár

Sine controversia fiskális birtok: Magyar-Berkesz, Kovács, Somkút-Pataka, Remete, Dragumerfalva, Berencze, Kölcse, Nagy-Nyíres, Kis-Jeder (puszta), Fejér-Szék, Somkút, Alsó-Fentős, Puszta-Fentős, Szappan-Pataka, Kólczer, Törökfalva, Csólt, Gaura, Varajó, Berkesz-Pataka, Butácza, Kis-Bún, Kocsolát, Kozla, Kis-Nyíres, Tehén-Pataka, Nagy-Ilonda, Resztócz, Preluka, Sásza, Lemény, Kis-Berzó, Fringfalva, Románfalva, Csugasztra, Gropa, Sósmező, Kis-Magura, Bozonta, Szakállofalva, Karulya, Garbonáczfalva, Kovas-Kapálnak, Gyertyános, Draga-Vilma, Hagymás-Lápos, Körtvélyes, Köteles-Mező, Lukácsfalva, Aranyasfalva, Durusfalva, Szakatura, Stizer, Cserna falva, Csokmány, Ré-Kápalnak, Lacskina, Fanácz, Bértfalva, Kis-Körtlvélyes, Szurdok-Kápalnak, Monostor-Kápalnak, Gyükeres, Darfalva, Magasfalva, Nagy-Bozonta, Szaszar, Koltó, Katalin falva, Nagy-Bún, Hosszúfalva, Aranyas-Mező, Pojnicza, Fericz, Purkarecz, Diós-Patak, Málfalva, Pribékfalva, Pirosfalva, Csula, Hidegkút, Haurilla, Körtlvélyes-Rév, Toplicza, Csokoteszt, Litka, Szernicze, Tölgyes, Nagy-Jeder, Ilona-Pataka, Felső-Fentős, Nagy-Berzó, Felső Misz-Tótfalu

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részbirtok (portio): –

Görgényhez tartozó jószágok

Uradalmi központ: Görgényszentimre

Sine controversia fiskális birtok: Petelye, Magyar-Börkény, Alsó-Köhér, Felső-Köhér, Oláh-Bölkény, Sarapháza, Szent-Mihálytelke, Kéncses, Orsova, Libánfalva, Hodak, Kásva,

Adorján, Sósszentmárton, Kis-Oroszfalu, Nagy-Oroszfalu, Radnótfája, Hétfűk, Alsó-Oroszi, Felső-Oroszi, Kakucs

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részbirtok (portio): –

Gyaluhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Gyalu

Sine controversia fiskális birtok: Hideg-Szamos, Hév-Szamos, Szász-Lóna, Szász-Fenes, Türe, Darócz, Solyomtelke, Bács, Vista Nagy-Kapus, Oláh-Egerbegy, Körösfő, Zilah¹⁷⁵

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részbirtok (portio): –

Kolozsmonostorhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Kolozsmonostor

Sine controversia fiskális birtok: Jegenye

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Bogártelke, Kajántó, Tiburcz

¹⁷⁵ Körösfő és Zilah túl messze helyezkednek el a központtól, ezért nem kerültek fel a Gyaluhoz tartozó fiskális birtokok térképére.

Fiskális részbirtok (portio): Makó

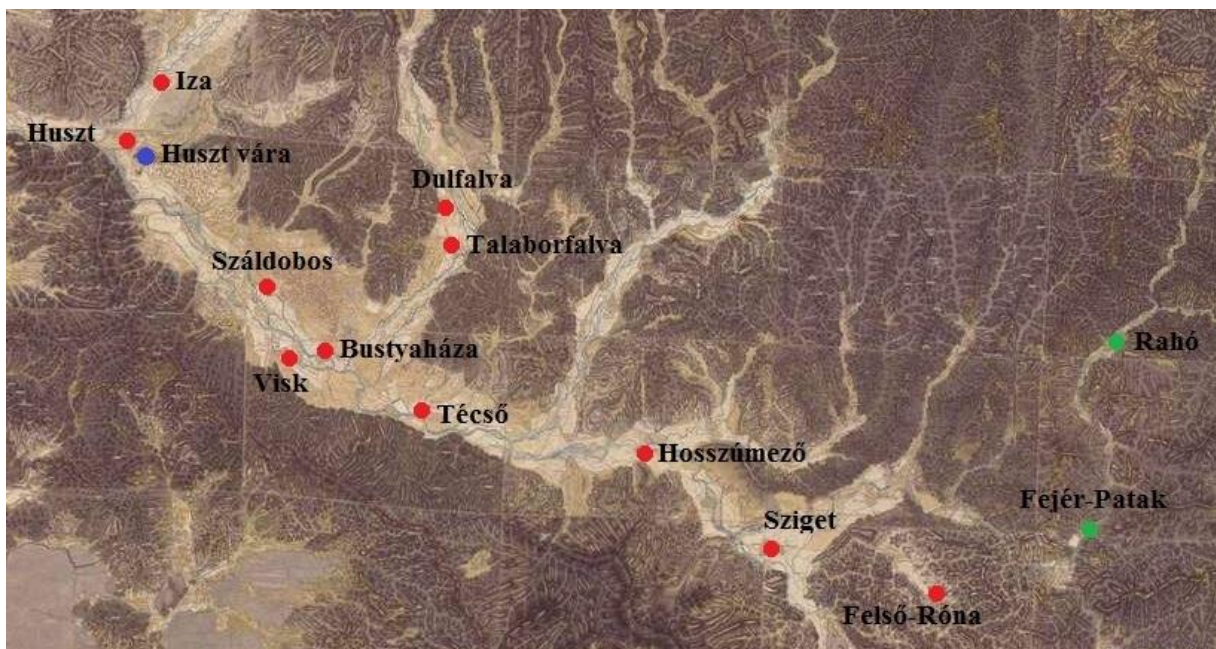
Huszthoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Huszt vára

Sine controversia fiskális birtok: Huszt városa, Iza, Száldobos, Dulfalva, Talaborfalva, Bustyaháza, Visk, Técső, Hosszúmező, Sziget, Felső-Róna

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Rahó, Fejér-Patak

Fiskális részbirtok (portio): –

Szamosújvárhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Szamosújvár

Sine controversia fiskális birtok: Gerla, Újvár-Németi, Füzes, Bálványos-Váralja, Péterháza, Kápolna, Nikola, Vasas-Szentivány, Ormány, Kérő, Kohpataka, Negerfalva, Retteg, Oláh-Nyíres, Poján, Oláh-Györgyfalva, Magyar-Lápos, Domokosfalva, Debrecen, Disznópataka, Libaton, Oláh-Lápos, Tőkés, Macskamező, Torda-Vilma, Rohi, Karulyfalva, Szent-Márton, Szék, Kentelke, Szász-Nyíres, Somkút, Csicsó-Ujfalu, Mező-Szilvás, Kötke, Szász-Kerlés, Árokajla, Székely-Ajj, Csotelke, Debrek, Gancz, Lalfalva, Rogoz, Alsó-Szőcs, Felső-Szőcs, Ünőmező, Kupsafalva, Dánpataka, Ungurfalva, Sztojka falva

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Felső-Gyékényes, Felső-Ilosva, Oláh-Vásárhely, Ispánmező, Felőr, Emberfő, Csaba, Baton, Ulfalu, Vice

Fiskális részirtok (portio): Hesdát, Sajgó, Alsó-Csobánka, Boncz-Nyíres

Fogarashoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Fogaras

Sine controversia fiskális birtok: Betlen, Persány, Ohába, Vaad, Sebes, Nagy-Berivoj, Kis-Berivoj, Grid, Holbák, Sinka, Sarkanicza, Bucsum, Mondra, Kopacsel, Herszeny, Illyén, Rusor, Hurecz, Posorita, Nagy-Vajdafalva, Kis-Vajdafalva, Dridiff, Mardsina, Bráza, Netót, Desán, Felső-Szombatfalva, Lucza, Setsór, Szevesztrény, Ludisor, Lésza, Dragus, Vojla, Alsó-Szombatfalva, Besimbak, Korbi, Alsó-Vist, Felső-Utsa, Alsó-Utsa, Alsó-Árpás, Felső-Árpás, Thordoricza, Rétse, Pojána-Marul, Rás, Alsó-Porumbák, Felső-Porumbák, Kercsesora, Szaráta, Szkorej, Alsó-Kománia, Felső-Kománia, Alsó-Venicze, Felső-Venicze, Kocsoláta, Lupsa, Sárkány, Parró, Szunyogszeg

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részirtok (portio): –

Váradhoz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Várad

Sine controversia fiskális birtok: Hajó, Magura, Szentlélek, Betfia, Vadásza, Szalka, Szöllős, Nagy-Keer, Csátár, Bihar, Püspöki, Ujlak, Kresnia, Tárkány, Bradest, Foltest, Petrócz, Kiskoh, Raczulen, Felső-Solymos, Jánosfalva, Varszád, Solymos, Magyarökrös, Lakottya, Sorbánfalva, Nagy-Karánd, Kis-Karánd, Rusafalva, Tenke, Bélfenyér, Sali, Csohi, Józsefháza, Alsó-Solymos, Karbunár, Kis-Belényes, Burda, Budarász, Bontest, Pucsavelest, Szlavest, Telek, Szaka, Kocsoba, Resztoka, Felső-Feketepatak, Alsó-Feketepatak, Sződ,

Felső-Pojen, Alsó-Pojen, Csomest, Harangmező, Belésen, Tarka-Mest, Sukány, Szkej, Lalest, Lunka, Nyíres, Petrelin, Szlavojen, Lakiczen, Köszvényes, Rihen, Vojen, Tatárfalva, Magyar-Pusztá-Venter, Czigánfalva, Békafalva, Sonkolyos, Alsó-Fenes, Füzegy, Praeszaka, Forrófalva, Oláhökrös, Szent-Miklós, Sziget, Csontaháza, Siat, Sipot, Pogány-Hodos, Ihar-Patak, Babostya, Oláh-Gyepes, Pakalest, Tatamérfalva, Felső-Mézes, Alsó-Mézes, Balilen, Hosszú-Aszó, Kólesd, Tarkanicza, Marczilla, Kápolnás-Gyanta, Vaskoh, Gyzán, Firicz, Felső-Kiskoh, Rumunest, Dobrován, Határ, Tulka, Szőkefalva, Poklosa, Kislaka, Pali-Újlak, Száldobágy, Lehencze, Merágh, Henkeresz, Almamező, Kalugyer, Szohoda, Kimpubboj, Versest, Brihen, Gyurazuld, Krajova, Buján, Felső-Versár, Alsó-Versár, Réz-Bánya, Kis-Bánya, Fanacz, Szegesztely, Felső-Kuppan, Herczen, Szegesd, Hegyköz-Pali, Szeleste, Mezgéd, Örményes, Hidastelek, Cseke, Rontó, Bucson, Dalom, Pata, Pata-Ösi, Kis-Hodos

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Kalocsa, Szörnyüfalva, Patakfalva, Illyeháza, Kristor, Belényes

Fiskális részbirtok (portio): Vásárhely, Pontosest, Széplak, Váradíósi, Magyar-Remete

Zalatnához tartozó jószágok

Uradalmi központ: Zalatna

Sine controversia fiskális birtok: Petresán, Galacz, Praeszaka, Topánfalva, Kis-Aranyas, Nagy-Aranyas, Bisztra, Abrugyafalva, Körpönyös, Bucsum, Muska, Dupapiatra

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részbirtok (portio): Fülesd

Dévához tartozó jószágok

Uradalmi központ: Déva vára

Sine controversia fiskális birtok: Déva városa, Szántóhalom Asszú-Almás, Kersest, Popest, Nagy-Munczel, Kis-Munczel, Bretelien, Kaján, Koszolya, Herepen, Veczel, Aranyas, Völczes, Jófű (város), Gerend, László-Bregy, Szász-Disor, Mihelyesd, Alsó-Laposnyak, Felső-Laposnyak, Sztoncest, Plaj, Radulest, Fagyatsen, Sztregonia, Alsó-Prasznay, Felső-Prasznay, Roskány, Bank, Sziliste, Dragie, Kozest, Tej, Bukurer, Lesesd, Sess, Korom

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Bajnicza, Kelle-Menes, Pesterő, Marczina, Jófű (falv), Dörczesd, Igeczfalva, Banyesd, Facs, Piva, Poruk, Burzina, Pomadia

Fiskális részbirtok (portio): Szent-András, Kozsolya, Alsó-Lapud, Felső-Lapud, Ohaba, Poen

Boros-Jenőhöz tartozó jószágok

Uradalmi központ: Boros-Jenő

Sine controversia fiskális birtok: Székes-Agyag, Rakaszeg, Mogyorós, Felső-Kertes, Árok, Monostor, Kender-ató, Gella, Feltót, Busztur, Vályarév, Nagy-Püly, Vári, Simánd, Lavocz, Apa, Gyarmat

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Honczisor, Balta, Zöldes, Bratina, Pravalin, Kis-Kápolna, Nagy-Kápolna, Köved, Csigérfalva, Felső-Ménes, Vasolicza, Brán-Ménes, Nádas, Alsó-Füzege, Ples, Popp, Solymos, Oszoly, Martonos, Zomboly, Boros-Telek, Komlós, Marócz, Bakonszeg, Új-Árkos, Bernot, Sikola, Szent-Kereszt

Fiskális részirtok (portio): Haroklyán, Sebtely, Pankota

Lugoshoz és Karánsebeshez tartozó jószágok

Uradalmi központ: Lugos, és Karánsebes

Sine controversia fiskális birtok: Szelha, Bényes, Válya-Lunga, Ó-Lugos, Serge, Mikefalva, Honoricz, Oláhság, Vízág, Zágos, Szentség, Hodos, Herendest, Dragumeres, Domboricza, Kastély, Zábor, Berincz, Ohába, Fikatur, Baziás, Zilágy, Vermes, Kárány

1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: –

Fiskális részirtok (portio): –

Nagyenyed városa

Uradalmi központ: Nagyenyed

Sine controversia fiskális birtok: –

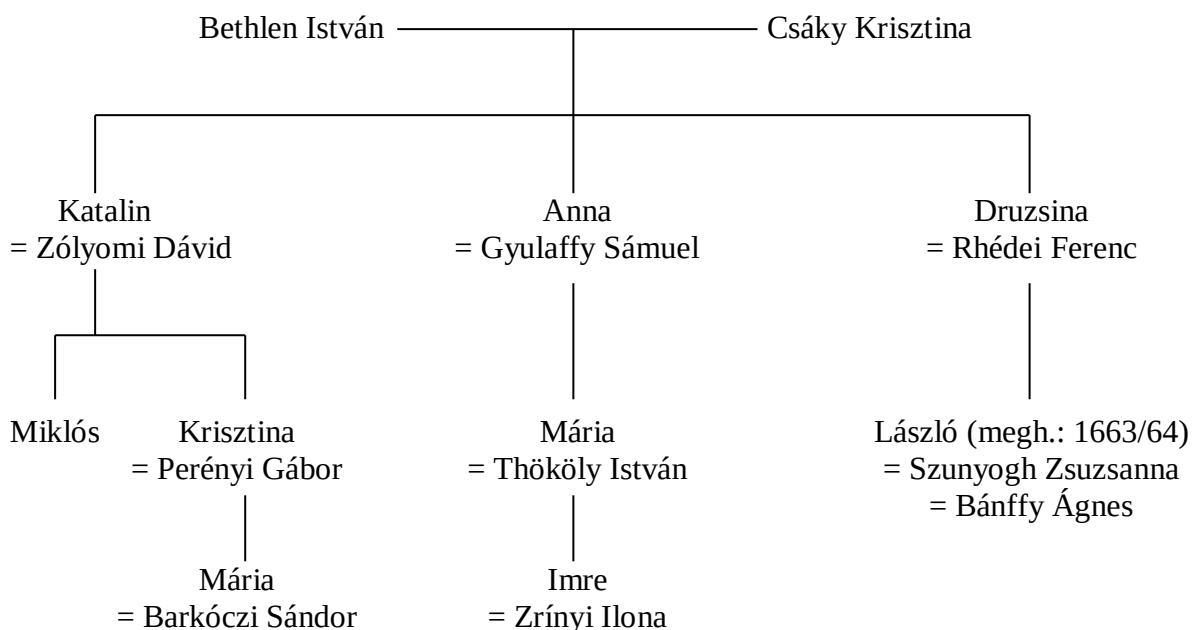
1650. október 24-én Medgyesen a kincstárnak ítélt birtok: Fel-Enyed, Miriszló, Makszina¹⁷⁶

Fiskális részirtok (portio): –

¹⁷⁶ Makszina települést nem sikerült lokalizálni.

2. számú melléklet – iktári Bethlen István egyszerűsített leszármazotti táblája¹⁷⁷

Az iktári Bethlen István örökségén való osztozkodás számos problémát okozott Erdélynek. Az örökséghez tartozott két igen nagy jelentőségű uradalom, illetve vár, Huszt és Vajdahunyad. Bár Bethlen Istvánnak és Csáky Krisztinának 3 fiúgyermek is született, ezek örökös nélkül haltak meg még apjuk halála előtt, így az örökségen lányai, illetve az ő leszármazottaik osztoztak. 1666. március 16. előtt Huszton kötötték meg az első egyezséget a rokonok: Zólyomi Miklós és Barkóczy Sándor (neje, Perényi Mária nevében) a vajdahunyadi örökségről, ebből azonban kihagyták Thököly István gyermekeit, akikre viszont Rhédei Ferencné Bethlen Druzsina a saját részét átruházta (mivel egyetlen gyermektelen fia ekkor már meghalt).¹⁷⁸ Részben Teleki Mihály Bornemissza Annának írt levelének, részben Thököly követelésének hála új szerződés kötöttetett a vajdahunyadi örökségről Ebesfalván 1667. január 2-án Kapi György, Teleki Mihály és Bethlen Gergely jelenlétében. Ebbe már Thököly István gyermekeit is belefoglalták. Az egyezés értelmében Vajdahunyad fele Zólyomit, fele Thököly gyermekeit illeti, Illye pedig Barkóczy Sándorné birtoka lesz.¹⁷⁹ Zólyomi később az egyezséget nem tartotta meg, pert indított a teljes örökségért, amit azonban mind a vármegyei, mind a fejedelmi táblán elvesztett.¹⁸⁰ Zólyomi menekülése után Thököly magának követelte Zólyomi vajdahunyadi és huszti birtokrészét is [3.4 *Megszállás*].

¹⁷⁷ Nagy I. 200. (Barkóczy), II. 70. (Bethlen), IV. 481. (Gyulaffy), IX. 230. (Perényi), IX. 243. (Rhédei), XI. 288–289. (Thököly), XII. 425–426. (Zólyomi)

¹⁷⁸ TML III. 554.

¹⁷⁹ EOE IV. 208–210.

¹⁸⁰ EOE IV. 37.

Bibliográfia

Levéltári források:

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Magyar Kamara Archívuma

E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 123. – Huszt urbáriumai (1673, 1684, 1685)

E 156 REGISTRATA UC – a. – Fasc. 148. – Huszt urbáriumai (1671)

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Erdélyi kormányhatósági levéltárak

F 234 I./22. Fasc. – Alya-defectus

F 234 I./24. Fasc. – Liber Productionis

F 234 I./56. Fasc. – Páva-inscriptio

F 234 I./59. Fasc. – Bánffy Zsigmond levele Apafi Mihálynak, Apafi és Teleki jóváhagyása

F 234 I./60. Fasc. – Bánffy Pálnak ítélt inscribálási lehetőség, Monora zálogba adása

Bornemissza Annának

Magyar Nemzeti Levéltár (MNL) Országos Levéltár (OL) Családok, testületek és intézmények levéltárai

P 1868 1./4. tétel – A kisédei Rhédei család politikai köziratai

Forráskiadványok és szakirodalom:

Ágoston Gábor – Oborni Teréz: A tizenhetedik század története. (Magyar Századok) Bp. 2000.

Bánffy Dienes elárultatása (Erdélyi ritkaságok sorozat 7.) Szerk. Sebestyén Mihály. Marosvásárhely. 2012

Bethlen 1993 *Bethlen János: Erdély története 1629-1673. Bp. 1993.*

Bíró Vencel: Béldi Pál felkelése. Századok 53-54. (1919-1920). 243-273. és 340-370.

CC *Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum. 1669.*

Cserei 1983 *Cserei Mihály: Erdély históriája. 1661-1711. (Bibliotheka Historica) Bp. 1983.*

Deák Farkas: Uzoni Béldi Pál 1629-1679. (Magyar Történelmi Életrajzok) Bp. 1887.

Dósa I-III. *Dósa Elek: Erdélyhoni jogtudomány. I-III. Kolozsvár 1861.*

EÖ VI. *Erdély öröksége. Erdélyi emlékiratok Erdélyről. VI. Haldokló Erdély. Szerk. Makkai László. Bp. 1994.*

- ET II. Erdély története II. Szerk. Makkai László – Szász Zoltán. Bp. 1986.
- EOE XI-XVIII. Erdélyi országgyűlési emlékek. XI-XVIII. Szerk. Szilágyi Sándor. Bp. 1886-1895.
- Halmay 1934 *Halmay István*: I. Apafi Mihály erdélyi fejedelemsége (1661-1690). (Kolozsvár-Szegedi értekezések a művelődéstörténelem köréből 24.) Szeged 1934.
- Gálfi Emőke*: A gyulafehérvári udvarbírák és területi hatáskörük Bethlen Gábor uralkodásának első szakaszában. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronika et alii. Kolozsvár 2014. 319–326.
- Gyalu urbáriuma. Erdélyi Magyar Elektronikus Könyvtár (http://adatbank.transindex.ro/html/alcim_pdf8466.pdf – a letöltés ideje: 2016. december 30.)
- Georg Krauss*: Erdélyi krónika. 1606-1665. Bp. 1994.
- Nemes II. Hidvégi id. Nemes János naplója 1651-1689. II. Kiadja: Tóth Ernő. Magyar Történelmi Társulat 4. sorozat 3. kötet (1902)
- Jakab Elek*: Az utolsó Apafi. Magyar Történelmi Társulat. XXI. Bp. 1875.
- MJT Magyar jogtörténet. Szerk. Mezey Barna. Bp. 2007.⁴
- Mezey Barna*: A hármaskönyv büntetőjoga. In: A magyar jog fejlődésének fél évezrede. Werbőczy és a Hármaskönyv 500 esztendő múltán. Szerk. Máthé Gábor. Bp. 2014. 291–314.
- Nagy I-XIII. *Nagy Iván*: Magyarország családai címerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I-XIII. Pest 1857-1868.
- Panyi 2013 *Panyi Adrienn*: Az Apafi fejedelmek magánbirtokairól. In: Acta Academiae Agriensis. Eger 2013. 143–169.
- R. Várkonyi Ágnes*: Erdélyi változások. Az erdélyi fejedelemség a török kiűzésének korában 1660-1711. Bp. 1984.
- Sunkó Attila*: A Tripartitum továbbélése az Erdélyi Fejedelemségben – a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára forrásai alapján. Jogtörténeti Szemle. (2014-2015) 4-1. sz. 83–91.
- Szálkai Tamás*: Az albisi Zólyomi család története. (<http://biharkutatas.hu/wp-content/uploads/2012/01/em209.pdf> - a letöltés ideje: 2016. december 27.)
- Szilágyi 1859 *Szilágyi Sándor*: Bánffy Dénes kora és megöletése. Pest 1859.

- Szilágyi 1866 *Szilágyi Sándor: Erdélyország története különös tekintettel mívelődésére. II. Pest 1866.*
- Szilágyi 1867 *Szilágyi Sándor: Vértanuk a magyar történetből. Pest. 1867.*
- TMÁÓ IV. *Török-Magyar Állam-Okmánytár IV. Szerk. Szilády Áron – Szilágyi Sándor. Pest 1870.*
- TML II-VII. *Teleki Mihály levelezése. II-VII. Szerk. Gergely Sámuel. Bp. 1906-1916.*
- Tóth Sándor László: Kücsük Mehmed magyarországi tevékenységéhez. Aetas 14. (1999) 4. sz. 89-99.*
- Trócsányi 1980 *Trócsányi Zsolt: Erdély központi kormányzata 1540-1690 (Magyar Országos Levéltár kiadványai, III. Hatóság- és hivataltörténet 6.). Bp. 1980.*
- Trócsányi 2005 *Trócsányi Zsolt: Törvényalkotás az Erdélyi fejedelemségben. Bp. 2005.*
- Werbőczy István Hármaskönyve. Kiadja: Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen. Bp. 1894.*